

Dialect Dictionaries of Iran: Diversity and Scope

Atoosa Rostambeik Tafreshi*

Mahdiyeh Shiraj**

Abstract

Lexicography is one of the oldest branches of linguistic studies, and dictionaries serve both descriptive and practical functions. This study examines the diversity and scope of dialect dictionaries published in Iran over the past century. To compile the dataset, the reports of the National Library of Iran were searched, and the resulting list was statistically analyzed with respect to publication date and linguistic variety. In total, **360 dialect dictionaries** were identified. From 1300 to 1399 (Solar Hijri), the number of publications shows a general upward trend, with a marked rise in the 1380s, when the number of dictionaries tripled compared to the 1370s. The highest publication peaks occurred in 1394 and 1400. A noticeable decline between 1400 and the first half of 1402 appears to be linked to economic pressures on publishers, including increased costs of paper and books. Dictionaries of Kurdish varieties constitute the largest share (15%), followed by Lori (13%), Azari (8%), Mazandarani (6%), Tati (5%), Gilaki (5%), and varieties of Fars Province (5%). Other varieties each account for less than 5%. Given the size of Greater Khorasan and the dialect diversity in provinces such as Hormozgan, Markazi, Hamadan, and Arak, these regions hold considerable potential for further dialect documentation.

Keywords: dialect dictionaries, diversity, scope, time, language variety.

* Associate professor of linguistics, Linguistics Department, Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran (Corresponding Author), Atoosa.rostambeik@gmail.com, A.Rostambeik@ihcs.ac.ir

** M.A. in Linguistics, Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran, mahdieh.shiraj@gmail.com

Date received: 24/10/2025, Date of acceptance: 03/12/2025

Introduction

Lexicographic activity has a long-standing tradition both globally and in Iran. Early lexicographic practices can be traced back to cuneiform tablets from ancient Mesopotamia, while in the Iranian context, lexicography dates at least to Middle Persian works such as *Farhang ī Ōīm-ēwak*, believed to have been compiled around the third or fourth century AH. However, systematic and theoretically informed lexicography emerged primarily in the twentieth century, alongside the development of modern linguistics. During this period, dictionary types diversified, extending beyond monolingual and bilingual general dictionaries to include specialized dictionaries, learner dictionaries, electronic dictionaries, and, notably, dialect dictionaries.

Traditionally, dictionaries have been conceptualized as repositories of words arranged alphabetically and accompanied by definitions or translations. Later theoretical work in lexicography has emphasized that dictionary entries (headwords) may include not only single words but also multiword expressions, derivational forms, and idiomatic units. Moreover, modern lexicographic theory distinguishes between semasiological (meaning-oriented) and onomasiological (concept-oriented) approaches, with general-purpose monolingual dictionaries typically privileging the former. In contrast, dialect dictionaries often prioritize descriptive and documentary goals, aiming to capture linguistic forms and usages that are absent from the standard language.

Materials & Methods

The present research adopts a **documentary (library-based) methodology**. Data were collected through systematic searches of the website of the National Library of Iran, supplemented by broader online searches using general search engines. Keywords included Persian equivalents of *dictionary*, *lexicon*, *glossary*, and *wordlist*, as well as the names of specific Iranian languages and dialects. Based on these searches, a comprehensive list of dialect dictionaries published in Iran was compiled.

The resulting dataset consists of **360 dialect dictionaries**. Each item was coded according to two independent variables: **language/dialect** and **time of publication**. Quantitative analyses were conducted to examine (a) the frequency of published dialect dictionaries across different decades and (b) the distribution of dictionaries across linguistic varieties. Statistical summaries and visualizations were generated using spreadsheet-based analytical tools.

Discussion & Results

The diachronic analysis reveals a general upward trend in the publication of dialect dictionaries from the early 1300s to the end of the 1390s (Solar Hijri calendar). A particularly sharp increase is observed in the 1380s, during which the number of published works more than tripled compared to the previous decade. The highest publication peaks occur in 1394 and subsequently in 1400. By contrast, a marked decline is evident from 1400 to mid-1402. This decrease is interpreted as a consequence of external economic factors, including rising publishing costs, inflation, and the increased price of paper, rather than a decline in scholarly interest.

From a linguistic perspective, the findings demonstrate an uneven distribution of dialect dictionaries across Iranian languages. Kurdish varieties account for approximately **15%** of the total number of dictionaries, followed by Lori (**13%**), Azerbaijani (**8%**), Mazandarani (**6%**), and Tati and Gilaki (each **5%**). Dialects spoken in Fars Province also constitute a notable portion of the dataset. In contrast, several regions with substantial internal dialect diversity—such as Greater Khorasan, Hormozgan, Markazi, and Hamadan—remain underrepresented. This imbalance points to significant gaps in the documentation of Iran’s linguistic diversity.

Conclusion

This study provides the first large-scale quantitative overview of dialect dictionaries in Iran based on bibliographic data from the National Library of Iran. The findings demonstrate that dialect lexicography has a long and productive history in Iran, with a clear increase in output over the past century. At the same time, the uneven linguistic and geographical distribution of these works highlights the need for more targeted documentation efforts. Future research should prioritize underrepresented regions and dialects and encourage sustained institutional support for dialect lexicography as a crucial component of linguistic and cultural heritage preservation.

Keywords: Dialect dictionaries of Iran; lexicography; linguistic diversity; language variety; diachronic distribution.

Bibliography

- Assi, S. M. (2021). Modern Persian lexicography with a look at its historical background. *Encyclopedia Studies*, 1(1), 145–178.
- Badakhshan, A., Karimi, Y., & Salavati, S. (2016). *Developing a Kurdish language corpus*. Kurdistan: University of Kurdistan. [in Persian]

- Barbato, M., & Varvaro, A. (2004). Dialect dictionaries. *International Journal of Lexicography*, 17(4), 429–439. <https://doi.org/10.1093/ijl/17.4.429>
- Bateni, M. R. (1975). *Issues in modern linguistics: Ten articles*. Tehran: Agah Publications. [in Persian]
- Béjoint, H. (2000). *Modern lexicography: An introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Dabir-Moghaddam, M. (2008). Language, variety, and accent: Local and global usages. *Adab-Pazhuheshi*, 5, 91–128. [in Persian]
- Dabir-Moghaddam, M. (2013). *Typology of Iranian languages* (Vol. 1). Tehran: SAMT. [in Persian]
- Durkin, P. (Ed.). (2016). *The Oxford handbook of lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Floor, W. M., Nasiri, M. R., Javadi, H., Kalachin, M., & Nasiri, A. (2015). *The Nasiri dictionary*. Tehran: Aydin; Library, Museum and Documentation Center of the Islamic Consultative Assembly. [in Persian]
- Gashtasb, F., & Hajipour, N. (2018). *Farhang ī Ōīm-ēwak*. Tehran: Research Institute for Humanities and Cultural Studies. [in Persian]
- Geeraerts, D. (1989). Principles of monolingual dictionaries. In F. J. Hausmann, O. Reichmann, H. E. Wiegand, & L. Zgusta (Eds.), *Wörterbücher / Dictionaries / Dictionnaires: An international encyclopedia of lexicography* (Vol. 1, pp. 287–296). Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- Hosseini, H., Veisi, H., & Mohammadi-Amini, M. (2015). Productive vocabulary of Sorani Kurdish (KSLexicon). In *Proceedings of the First National Conference on Corpus Linguistics*. Tehran: Niviseh Parsi. [in Persian]
- Jackson, H. (2013). *Lexicography: An introduction*. London: Routledge.
- Kalbasi, I. (1991). *Isfahani Persian*. Tehran: Institute for Cultural Studies and Research (Research Institute for Humanities and Cultural Studies). [in Persian]
- Kia, S. (1937). *Tabari wordlist*. Tehran: Iranvij Society; Bank Melli Iran Press. [in Persian]
- Kia, S. (1948). *Tabari wordlist*. Tehran: Iran Kudeh; University of Tehran. [in Persian]
- Kia, S. (1960). *Tabari wordlist*. Tehran: University of Tehran Press. [in Persian]
- Kia, S. (1961). *A guide to dialect data collection*. Tehran: Office of Folk Culture Publications. [in Persian]
- Kretschmar, W. (Ed.). (1979). *Dialects in culture: Essays in general dialectology by Raven I. McDavid Jr.* Tuscaloosa, AL: University of Alabama Press.
- Mahmoudi Bakhtiari, B. (2008). Farhad Mirza Mo'tamod al-Dowleh's *English Nesab*. *Ayeneh-ye Mirath*, 6(2), 324. <https://www.magiran.com/p551575> [in Persian]
- Modarresi, Y. (1989). *An introduction to the sociology of language*. Tehran: Institute for Cultural Studies and Research (Research Institute for Humanities and Cultural Studies). [in Persian]
- Moerdijk, F. (2002). *Het woord als doelwit*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Natel Khanlari, P. (1964). *Linguistics and the Persian language*. Tehran: Foundation of Iranian Culture Publications. [in Persian]

261 Abstract

- Sadeghi, A. S. (1970). Persian language and its varieties. *Farhang va Zendegi (Culture and Life)*, (2), 66. [in Persian]
- Sadeqova, J., Abdi Akbarova, T., & Hessam-Khui, H. b. A. (2010). *Tohfāt al-Hessām (The oldest Persian–Turkish versified dictionary)*. Tehran: Tak Derakht. [in Persian]
- Svensén, B. (1993). *Practical lexicography: Principles and methods of dictionary-making*. Oxford: Oxford University Press.
- Upton, C. (2016). Regional and dialect dictionaries. In P. Durkin (Ed.), *The Oxford handbook of lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Van Sterkenburg, P. (2003). The dictionary: Definition and history. In P. van Sterkenburg (Ed.), *A practical guide to lexicography* (pp. 3–17). Amsterdam: John Benjamins.
- Wright, J. (1898–1905). *The English dialect dictionary* (6 vols.). Oxford: Henry Frowde.
- Zgusta, L. (1971). *Manual of lexicography*. The Hague: Mouton.

فرهنگ‌های گویشی ایران: تنوع و گستره

آتوسا رستم‌بیک تفرشی*

مهديه شیرج**

چکیده

فرهنگ‌نگاری یکی از کهن‌ترین شاخه‌های مطالعات زبانی است و فرهنگ‌های زبانی با اهداف و کاربردهای متفاوتی تدوین می‌شوند. این پژوهش با هدف بررسی تنوع و گستره فرهنگ‌های گویشی معاصر ایران انجام شده است. داده‌ها به‌شیوه اسنادی گردآوری و فهرست به‌دست‌آمده بر اساس دو متغیر زبان و زمان با روش‌های کمی تحلیل شده است. بر پایه یافته‌ها، ۳۶۰ فرهنگ گویشی شناسایی گردید. روند تدوین و انتشار این فرهنگ‌ها از دهه ۱۳۰۰ تا ۱۳۹۹ افزایشی بوده و در دهه ۱۳۸۰ جهش قابل توجهی نشان می‌دهد، به‌گونه‌ای که تعداد فرهنگ‌ها در این دهه بیش از سه برابر دهه قبل است. بیشترین میزان انتشار در سال‌های ۱۳۹۴ و سپس ۱۴۰۰ رخ داده است. کاهش چشمگیر تولید فرهنگ‌ها از ۱۴۰۰ تا نیمه ۱۴۰۲ احتمالاً با افزایش هزینه‌های نشر، گرانی کاغذ و مشکلات اقتصادی ناشران مرتبط است. از نظر توزیع زبانی، کردی با ۱۵ درصد بیشترین سهم را دارد؛ پس از آن لری (۱۳٪)، آذری (۸٪)، مازندرانی (۶٪)، تاتی و گیلکی (هرکدام ۵٪) و گونه‌های استان فارس در ردیف‌های بعدی قرار می‌گیرند. علاوه بر این، گستردگی جغرافیایی خراسان بزرگ و نیز تنوع گویشی در استان‌هایی مانند هرمزگان، مرکزی و همدان نشان می‌دهد که ظرفیت بالایی برای انجام پژوهش‌های گویشی و تدوین فرهنگ‌های جدید در این مناطق وجود دارد.

* دانشیار زبان‌شناسی، پژوهشکده زبان‌شناسی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگ (نویسنده مسئول)،

A.Rostambeik@ihcs.ac.ir, Atoosa.rostambeik@gmail.com

** کارشناسی ارشد زبان‌شناسی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، mahdieh.shiraj@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۸/۰۲، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۱۲

کلیدواژه‌ها: فرهنگ گویشی ایران، تنوع، گستره، زمان، گونه زبانی.

۱. مقدمه

فرهنگ‌نگاری در جهان سابقه‌ای بسیار دیرینه دارد و به حدود ۲۳۰۰ سال پیش و لوح‌های خط میخی اکدی‌ان در ابلا (سوریه امروز) باز می‌گردد.^۱ در ایران نیز، فرهنگ‌نگاری به فارسی میانه و مشخصاً «فرهنگ اویم ایوک»^۲ باز می‌گردد که گمان می‌رود حدود سده سوم یا چهارم هجری نگاشته شده باشد و در آن ۱۰۰۰ واژه اوستایی به ۲۲۵۰ واژه فارسی میانه برگردانده شده است. با وجود این مطالعات فرهنگ‌نگاری و توجه به اصول و روش‌های علمی در نگارش فرهنگ‌نامه‌ها از قرن بیستم به صورت جدی مورد توجه قرار گرفته است. در این زمان است که تنوع فرهنگ‌نامه‌ها بیشتر می‌شود و علاوه بر فرهنگ‌های لغت تک زبانه و دوزبانه، شاهد نگارش فرهنگ‌های لغت گویشی نیز هستیم.

معمولاً با شنیدن عبارت فرهنگ لغت یا دیکشنری آنچه ابتدا به ذهن متبادر می‌شود، کتابی است که فهرست واژه‌های یک زبان و معنی آن واژه‌ها به زبان دیگر را در بردارد. به عبارتی فرهنگ‌های لغت، مانند مخازن لغات هستند. این واژه‌ها معمولاً به ترتیب الفبایی فهرست شده‌اند و در ستون‌های این فرهنگ‌های لغات چه به صورت کتاب باشند و چه به صورت الکترونیک، فهرستی از واژه‌ها را مشاهده می‌کنید. در زبان فارسی از اصطلاحات واژه‌نامه و لغت‌نامه نیز برای ارجاع به فرهنگ‌های لغت استفاده می‌شود. جکسون (Jackson) (۲۰۱۳: ۱) اما این پرسش را مطرح می‌کند که آیا همه مدخل‌ها واژه هستند؟ وی برای تشریح مسئله به ۲۵ سرواژه (headword) بین مدخل wat و wardrobe در فرهنگ لغت فشرده آکسفورد Concise Oxford Dictionary اشاره کرده است که مدخل‌هایی چون war crime, war cry, war dance, -ward, ward heeler را نیز در بر می‌گیرد، مدخل‌هایی که با تصور سستی از واژه به عنوان «توالی از حروف که بعد از آنها یک فاصله قرار می‌گیرد» همخوانی ندارند. مفهوم واژه برگرفته از نوشتار است که مستلزم توجه آگاهانه نویسنده به واژه است. فرهنگ‌های لغت نیز مبتنی بر صورت نوشتاری هستند. در گفتار، واژه‌ها از آواها و هجاها تشکیل شده‌اند و در جریان گفتار بدون فاصله یا مکث پشت سر هم قرار می‌گیرند. به عبارتی وقفه‌ها در بیان نمونه‌های بالا که از دو واژه تشکیل شده‌اند، با واژه‌ای که به عنوان نمونه یک پیشوند یا پسوند دارد بیشتر نیست. به این ترتیب، در تهیه فرهنگ‌های لغت یکی از مسائلی که باید به آن توجه شود، همین نامشخص بودن تعریف واژه است.

در ایران، اگر به یک کتاب‌فروشی در خیابان انقلاب تهران مراجعه کنید و بگویید دیکشنری می‌خواهم، فروشنده ابتدا مجموعه‌ای از فرهنگ‌های لغت دوزبانه انگلیسی-فارسی را به شما نشان خواهد داد. این به این معناست که در ایران نمونه اصلی فرهنگ لغت، فرهنگ لغت دوزبانه انگلیسی-فارسی است و اگر شما فرهنگ لغتی جز این می‌خواهید باید با افزودن اطلاعاتی این عبارت را نشاندار کنید، مانند: دیکشنری تک زبانه انگلیسی، دیکشنری دوزبانه فرانسه-فارسی، فرهنگ لغت فارسی. این نشان‌داری زمانی که صحبت از فرهنگ گویشی می‌شود، بیشتر می‌شود. برای یک شنونده غیرزبان‌شناس واژه گویش می‌تواند واژه‌ای مبهم و ناآشنا باشد. برای یک فرد متخصص نیز فرهنگ گویشی می‌تواند مجموعه‌ای از پرسش‌های دیگر را به ذهن متبادر کند: گویش کدام زبان؟ گویش منطقه‌ای یا گویش اجتماعی؟ گویش یا لهجه؟ و ... به این ترتیب، هنگام پرداختن به موضوع فرهنگ‌های گویشی باید دست‌کم دو موضوع مورد توجه قرار گیرد: (۱) منظور از گویش چیست؟ و (۲) فرهنگ‌های گویشی چه ویژگی‌هایی دارند؟ در پژوهش حاضر پس از ارائه تعریفی از گویش و پرداختن به برخی مباحث کاربردی در فرهنگ‌نگاری، فهرستی از فرهنگ‌های گویشی چاپ شده در ایران ارائه می‌شود. سپس، این فرهنگ‌ها با توجه به موضوع و سال اثر دسته‌بندی می‌شوند و به لحاظ آماری تحلیلی از فرهنگ‌های گویشی ارائه می‌گردد.

۲. گویش و فرهنگ‌های گویشی

با اینکه گویش و گویش‌شناسی از شاخه‌های نسبتاً قدیمی زبان‌شناسی به شمار می‌آیند، تعریف اصطلاح گویش کار چندان ساده‌ای نیست. به باور آپتون (Upton) (۲۰۱۶: ۳۸۱ - ۳۸۵) فرهنگ‌نگارانی که به مسئله گویش ورود پیدا می‌کنند، بلافاصله با مسئله تعریف «گویش» مواجه می‌شوند. پیش از شروع به ارائه اقلامی که به عنوان گویش دسته‌بندی‌شان کرده‌ایم، لازم است که تعریفی از این اقلام ارائه دهیم. یک واژه چه ویژگی باید داشته باشد که به عنوان یکی از اقلام گویشی دسته‌بندی شود؟ البته یک تعریف رایج و ساده برای گویش گفتار بومی (vernacular) یا ناحیه‌ای (regional) است. بی‌شک این همان تعبیر محبوب و پیش‌فرض گویش است که گویش‌شناسان نیز آن را رد نمی‌کنند. با وجود این، تعریف روزآمدتری نیز توسط مک دیوید (McDavid) ارائه شده است:

گویش را می‌توان گونه زبانی دانست که به طور کلی درک متقابل بین گویشوران آن با گویشوران سایر گونه‌های آن زبان وجود داشته باشد؛ اما تفاوت‌های منحصر به فرد و پیچیده تلفظی، دستوری یا واژگانی نیز بین این گونه‌ها وجود داشته باشد. به این ترتیب، واژه گویش به جای اینکه به عنوان یک اصطلاح کاهشی تعریف شود، توصیف می‌شود (نقل شده در کرچمار (Kretzschmar) (۱۹۷۹: ۱۵۹).

دبیرمقدم (۱۳۸۷) نیز به تشتمل موجود در کاربرد اصطلاح‌های زبان، گویش و لهجه اشاره کرده است و تعاریف زبان‌شناسان برجسته ایران از این اصطلاحات را مرور کرده است. دبیرمقدم (همان) ضمن اشاره به اثر کیا (۱۳۴۰) دیدگاه وی درباره گویش را در دو گزاره خلاصه کرده است: «الف) گویش ادبیات ندارد بلکه فولکلور دارد؛ ب) گویش محدود به قلمرو جغرافیایی خود است». سپس تعریف خانلری (۱۳۴۳) از زبان و لهجه پرداخته و تعریف وی را اینگونه خلاصه می‌کند:

الف) تعریف زبان و لهجه به طریقی که از یکدیگر متمایز و مشخص باشند، آسان نیست. ب) در زبان‌شناسی همه زبان‌هایی که از اصل واحدی آمده و در یک کشور رواج دارد، لهجه خوانده می‌شود و فراوانی شمار گویندگان با اهمیت ادبی و سیاسی در این نامگذاری شرط نیست... و ج) در ایران امروز یک زبان عام و مشترک هست که فارسی خوانده می‌شود. اما در عرض فارسی چندین زبان محلی وجود دارد که از آن جمله است کردی، لری، بلوچی، گیلکی، مازندرانی، تالشی، تاتی، دزفولی، سمنانی و مانند آنها. اینگونه زبان‌ها را لهجه می‌خوانیم. این لهجه‌ها در ناحیه محدودی از ایران متداول است و بیشتر آنها گفتار است و ادبیات ندارد.

سپس به تعریف این اصطلاحات از صادقی (۱۳۴۹) اشاره و نظرات وی را اینگونه خلاصه کرده است:

الف) زبان فارسی به طور اعم زبان رسمی کشور ایران است...؛ ب) صورت‌های جغرافیایی مختلف زبان فارسی را که در شهرهای بزرگ مانند اصفهان، شیراز، مشهد، یزد، کرمان، اهواز، قزوین، قم، کاشان، و اراک متداول است، گونه می‌نامیم؛ ج) لهجه‌هایی را که فهم آنها برای فارسی زبان تهرانی مشکل است ولی از نظر تاریخی مشتق از فارسی‌اند، گویش می‌نامیم (مانند گویش مردم قاین)؛ د) لهجه‌هایی را که از نظر تاریخی از زبان‌های ایرانی قدیم مشتق شده‌اند، نه از فارسی مانند لهجه‌های کردی، طبری، بلوچی، پشتو، یغنابی، آسی و غیره را لهجه می‌نامیم.

فرهنگ‌های گویشی ایران: تنوع و گستره (آتوسا رستم‌بیک تفرشی و مهدیه شیرج) ۲۶۷

دبیرمقدم (همان) سپس به آرای باطنی (۱۳۵۴) در مقاله‌ای با عنوان «همبستگی زبان و اجتماع» و تعریف وی از لهجه اشاره کرده است: لهجه‌هایی چون اصفهانی، شیرازی، یزدی و ... از لهجه‌های زبان فارسی هستند؛ اگر دو لهجه از یک زبان دیگر متقابلاً قابل فهم نباشند باید آنها را دو زبان متفاوت خواند، صرف نظر از اینکه هر لهجه چند نفر سخنگو دارد یا اینکه آن لهجه خط و ادبیات جداگانه دارد یا نه؛ اصطلاح زبان را برای اطلاق به زبان رسمی کشور به کار می‌بریم؛ ه) دیگر زبان‌هایی را که در داخل مرزهای سیاسی یک کشور متداول‌اند و زبان رسمی نیستند و خط مستقل و ادبیات جداگانه‌ای ندارند، گویش می‌نامیم. بدین ترتیب به گیلکی، بلوچی، کردی و غیره باید گویش گفته شود. دبیرمقدم (همان) بحث را با ارجاع به مدرسی (۱۳۶۸) ادامه می‌دهد و آرای وی را اینگونه خلاصه می‌کند:

الف) گونه اصطلاحی خشتی است که به طور کلی در مورد «هر نوع زبانی» بدون تأکی بر لهجه یا گویش بودن آن به کار برده می‌شود؛ ب) اصطلاح گویش را در مورد گونه‌های زبانی که تفاوت‌های دستوری و واژگانی دارند به کار می‌بریم. با وجود این تفاوت‌ها، فهم‌پذیری متقابل و تفاهم میان گویندگان دو گویش برقرار است. بنابراین تعریف، فارسی کابلی و فارسی تهرانی گویش‌های فارسی محسوب می‌شوند؛ ج) اصطلاح لهجه را در مورد گونه‌هایی که تفاوت‌های تلفظی دارند به کار می‌بریم؛ د) مهم‌ترین و معمول‌ترین معیار زبان‌شناختی برای تشخیص زبان از گویش، فهم‌پذیری متقابل است. هرگاه فهم‌پذیری متقابل/تفاهم و تفاهم میان دو گویندگان دو گونه زبانی ممکن نباشد، باید آنها را دو زبان جداگانه محسوب کرد. بنابراین، کردی، بلوچی، گیلکی و فارسی را باید زبان دانست؛ ه) گاه ملاک‌های غیرزبانی (سیاسی، فرهنگی، جغرافیایی، اجتماعی، و مانند آن) مبنای نامگذاری دو گونه زبانی به منزله زبان یا گویش می‌شود. بر این اساس، به عنوان مثال فارسی تهرانی و فارسی کابلی ممکن است زبان‌های جداگانه به‌شمار آیند.

وی اهمیت دیدگاه مدرسی را در این می‌داند که از منظر جامعه‌شناختی این اصطلاحات را بحث کرده است. سپس به شرح دیدگاه کلباسی (۱۳۷۰) می‌پردازد و آرای وی را اینگونه خلاصه می‌کند:

الف) لهجه صورت تغییر یافته‌ای از یک زبان است که برای سخنگویان دیگر صورت‌های آن زبان قابل فهم باشد. لهجه‌ها معمولاً تنها تفاوت‌های آوایی و واژگانی (و کمتر دستوری) با یکدیگر دارند. مشهدی، تهرانی، یزدی، کرانی، شیرازی، فارسی افغانی و تاجیکی که مشتق از فارسی دری‌اند لهجه‌های فارسی‌اند؛ ب) گویش صورت

تغییر یافته‌ای از یک زبان است که برای دیگر سخنگویان آن زبان قابل فهم نباشد. گویش‌ها علاوه بر تفاوت‌های آوایی و واژگانی، تفاوت‌های دستوری بسیاری با یکدیگر دارند. طبری، گیلکی، کردی، پشتو که مشتق از زبان‌های ایرانی قدیم‌اند گویش‌های ایرانی‌اند؛ ج) لهجه یا گویش هرگاه در محدوده سیاسی جداگانه‌ای قرار بگیرند یا به عنوان زبان رسمی اعلام گردد، زبان نامیده می‌شود، مانند زبان تاجیکی در تاجیکستان که لهجه‌ای از زبان فارسی است و زبان پشتو در افغانستان که یک گویش ایرانی است.

در نهایت دبیرمقدم (همان) بعد از اشاره به برخی از مهم‌ترین تعاریف ارائه شده برای این اصطلاحات توسط زبان‌شناسان غیرایرانی، رویکرد خود را به این سه اصطلاح شرح داده است. به این منظور، وی اصطلاح نظریه عمومی زبان را معرفی می‌کند و این نظریه را اینگونه تعریف می‌کند: «نظریه‌ای که بنیان‌ها و مفاهیم آن مورد اتفاق نظر و اجماع جامعه زبان‌شناسی، فارغ از چارچوب‌های نظری خاص است و اصطلاحات زبان، گویش، لهجه و گونه را نیز بر همین مبنا تعریف می‌کند؛ یعنی تعاریفی که همسو با آرای زبان‌شناسان و صاحب‌نظران بین‌المللی است. مطابق این دیدگاه، دو گونه زبانی که سخنگویان آن دو فهم متقابل ندارند، زبان‌اند. دو گونه زبانی که سخنگویان آن دو فهم متقابل دارند اما در عین حال بین آن دو گونه تفاوت‌های آوایی و واجی و واژگانی و/یا دستوری مشاهده می‌شود، گویش‌های یک زبان‌اند. دو گونه زبانی که سخنگویان آن دو فهم متقابل دارند اما در عین حال بین آن دو گونه فقط تفاوت‌ها آوایی (و واجی) دیده می‌شود، لهجه‌های یک زبان‌اند؛ و در نهایت گونه اصطلاحی ختشی است که می‌تواند آن را عنوان اطلاقی کلی به کار برد. بر پایه این تعاریف، فارسی امروز، گیلکی، مازندرانی، کردی، هورامی، ولسی، لکی، لری، راجی، دلواری، لارستانی، و نائینی زبان‌اند. زبان فارسی زبان رسمی است و دیگر زبان‌های مذکور زبان‌های محلی کشورمان هستند. بنا به تعریف دبیرمقدم (۱۳۹۲: بیست و چهار) در زبان‌شناسی امروز، کاربرد بی‌نشان، ختشی و پیش‌فرض گویش همان گویش جغرافیایی (geographical dialect/ geolect) است، یعنی گونه‌هایی از یک زبان که بین گویشوران آن‌ها فهم متقابل وجود دارد اما با فاصله جغرافیایی از هم واقع‌اند؛ اما در کنار گویش جغرافیایی از «گویش اجتماعی (social dialect/ sociolect)»، «گویش شهری (urban dialect)»، «گویش فردی (idiolect)»، «گویش جنسیتی (genderlect)» و «گویش نسلی (generationlect)» نیز می‌توان سخن گفت. در هر مورد مبنای گوناگونی زبان عاملی متفاوت است، مانند عامل

فرهنگ‌های گویشی ایران: تنوع و گستره (آتوسا رستم‌بیک تفرشی و مهدیه شیرج) ۲۶۹

جغرافیایی، اجتماعی (همچون تحصیلات یا شغل)، فردی، جنسیتی، یا گروه سنی و فاصله نسلی.

آپتون (۲۰۱۶: ۳۸۴) نیز معتقد است که امروز تنوع‌های اجتماعی نیز به اندازه تنوعات ناحیه‌ای مورد توجه زبان‌شناسان گونه شناس (variationist linguist) است. به طور کلی، پرداختن به هر نوع تنوع زبانی در حیطه کار متخصصین گویش نیز قرار می‌گیرد. از تنوع‌های ناحیه‌ای و محلی تا تفاوت بین گونه معیار (standard) و غیر معیار (nonstandard)، سنتی (traditional) و جدید (modern) و البته تنوع‌های اجتماعی مبتنی بر تفاوت‌های بین نوع و جایگاه گویشور و ... در این مقاله اما، آنچه به عنوان فرهنگ‌های گویش مد نظر قرار گرفته است، مبتنی بر تعاریف سنتی از اصطلاحات زبان و گویش در ایران است و دو دسته زبان‌های محلی به تعریف دبیرمقدم (۱۳۸۷)، گویش‌های ناحیه‌ای و لهجه‌های یک زبان را در بر می‌گیرد.

به تعریف عاصی (۱۴۰۰) تاریخچه فرهنگ‌نگاری در ایران بسیار کهن است و به دوهزار سال پیش و زمان تدوین واژه‌نامه‌هایی برای زبان فارسی میانه بر می‌گردد. در دسته‌بندی که او از فعالیت‌های معاصر فرهنگ‌نگاری در ایران ارائه داده است، اولین جریان در وضع لغات محصول کوشش فرهنگستان زبان ایران است که طی سه دوره ناپیوسته به فعالیت‌هایی در حوزه واژه‌گزینی از جمله گزینش، ترکیب و وضع معادل‌های فارسی برای اصطلاحات خارجی پرداخته‌اند. از سال ۱۳۵۰ ه.ش / ۱۹۷۲ م فرهنگستان زبان با ۹ گروه پژوهشی برای مطالعه همه جانبه زبان‌ها و گویش‌های ایرانی و با مأموریت اصلی واژه‌گزینی فعالیت خودش را آغاز کرد. طی ۷ سال طرح‌های پژوهشی فرهنگ‌نگاری برای زبان فارسی معاصر و سایر زبان‌ها و گویش‌های ایرانی انجام شدند. عاصی (همان) از دیگر فعالیت‌های فرهنگ‌نگاری در ایران به فرهنگ‌های جامع عمومی تک زبانه (لغتنامه)، فرهنگ‌های عمومی و تخصصی دوزبانه اشاره کرده است. به باور ایشان گونه غیررسمی زبان فارسی به جز در معدودی از آثار تا دوره قاجار، هیچگاه درخور ثبت دانسته نشده است و تنها در دهه‌های اخیر است که فرهنگ‌های مختلفی با عنوان عامیانه تدوین شده‌اند که گونه‌های مختلف زبان فارسی از جمله گفتاری (رسمی و غیررسمی)، محاوره‌ای، اصطلاحی، عامیانه و زبان مخفی (زبان لاتنی) را در بر می‌گیرند. او (همان) همچنین به تأثیر رایانه بر فرهنگ فارسی در سال‌های اخیر اشاره کرده است: تلاش‌های اولیه برای بهره‌گیری امکانات رایانه‌ای در تدوین فرهنگ‌ها، در فرهنگستان دوم بین سال‌های ۱۳۵۲-۱۳۵۶ ه.ش.

شکل گرفت و در سال ۱۳۷۴ ه.ش. اولین فرهنگ فارسی که از دستاوردهای زبان‌شناسی رایانشی بهره برده است با عنوان واژگان گزیده زبان‌شناسی چاپ شده است. در عین حال، از زمان تدوین اولین فرهنگ‌ها، نمایش کاربرد واقعی واژه‌ها در جمله و استفاده از منابع ادبی همواره مورد توجه بوده است و در عین حال، در یک سده گذشته بسیاری از زبان‌شناسان با جمع‌آوری داده از طریق پژوهش‌های میدانی اقدام به توصیف و تحقیق در گویش‌های ایرانی کرده‌اند، ولی به باور ایشان نواقص و کاستی‌های بسیاری در این آثار دیده می‌شود و با وجود اینکه عنوان پیکره‌بنیاد بر آنها نهاد شده است، ماهیت تک‌منظوره، تک کاربر و تک مؤلف این پیکره‌ها باعث می‌شد که فعالیت‌ها وقت‌گیر و هزینه‌بر و پرمشقت باشد. عاصی (همان) به تلاش‌های اولیه برای ایجاد پیکره‌های الکترونیکی از ۱۳۵۲ ه.ش. در فرهنگستان زبان و تدوین واژه‌نامه بسامدی و با هدف استفاده از داده‌ها در واژه‌گزینی پیکره‌بنیاد اشاره کرده است. وی تعداد پیکره‌های تهیه شده در ایران را ۳۸ مورد معرفی کرده است.

پیکره‌های تهیه شده برای گونه‌های زبانی غیر معیار شامل گویش‌ها و زبان‌های محلی ایران بسیار محدودند. بر اساس پیکره‌های معرفی شده در تارنمای پیکره‌گان^۳ پیکره متنی زبان کردی نخستین پیکره برخط موجود به زبان کردی است که بر اساس جمع‌آوری متون از وبگاه‌های خبری کردی مانند کوردپرس تهیه شده است. این پیکره از حدود ۱۹۰ میلیون نشانه تشکیل شده است. منابع جمع‌آوری پیکره شامل وبسایت‌ها، کتاب و مجلات کردی است. این پیکره از ۴۵۸ هزار سند تشکیل شده است و با هدف تهیه واژه‌نامه نیز می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد. پیکره دیگر، واژگان زبانی زبان کردی سورانی به صورت نیمه‌خودکار استخراج شده است و شامل حدود ۳۵ هزار مدخل با ۲۸ برچسب مقوله واژگانی است (حسینی، ویسی، محمدامینی، ۱۳۹۴).

استرکن‌بورگ (Sterkenburg) (۲۰۰۳: ۳) به انواع فرهنگ‌های لغت که در این مقاله در مواردی به اختصار فرهنگ نیز نامیده می‌شود، اشاره می‌کند: فرهنگ کودکان، فرهنگ مصور، فرهنگ ترجمه، فرهنگ یادگیری، فرهنگ زندگی‌نامه، فرهنگ نقل‌قول‌ها، فرهنگ واپسگرا، فرهنگ اصطلاحات عامیانه، ناسزاها و گویش‌ها، فرهنگ اسامی خاص، فرهنگ هم‌معنی‌ها، فرهنگ قافیه و فرهنگ‌های فنی، فرهنگ‌های الکترونیکی، فرهنگ‌های برخط و فرهنگ‌هایی در قالب سی دی رام و ... به باور استرکن‌بورگ تعداد فرهنگ‌ها آنقدر بی‌شمار است که نمی‌توان همه را فهرست کرد. وی در تلاش برای ارائه تعریفی برای

فرهنگ‌های گویشی ایران: تنوع و گستره (آتوسا رستم‌پیک تفرشی و مهدیه شیرج) ۲۷۱

فرهنگ لغت به تعریف نمونه اولیه فرهنگ یعنی یک فرهنگ تک‌زبانه الفبایی همه‌منظوره به نقل از گیرارتز (Geeraerts) (۱۹۸۹: ۲۹۳-۲۹۴) اشاره می‌کند:

فرهنگ تک‌زبانه همه‌منظوره در درجه اول داده‌های معناگر (semasiological) و نه واژه‌نگر (onomasiological) را در بر می‌گیرد. در این فرهنگ‌ها زبان معیار و نه گونه‌های زبانی محدود و نشاندار توصیف می‌شوند و اهداف آموزشی (pedagogical) دارند و نه اهداف انتقادی یا علمی.

در تبیین اینکه چه چیزی باعث شده است که این نوع فرهنگ، نمونه اصلی فرهنگ باشد استرکن‌بورگ (همان) نقل قولی از بژوان (Béjoint) (۲۰۰۰: ۴۰) بیان می‌کند:

این نوع فرهنگ در تمام خانه‌ها وجود دارد و اولین چیزی است که با شنیدن واژه فرهنگ به ذهن متبادر می‌شود، بیشترین فروش را دارد و بیشترین ارجاع به این نوع فرهنگ‌ها می‌شود. فرافرهنگ‌نویسان (metalexicographers) بیش از هر نوع فرهنگ لغت دیگری این نوع فرهنگ را توصیف کرده‌اند.

او همچنین به انتشار اولین دست‌ننامه فرهنگ‌نگاری (Manual of Lexicography) در سال ۱۹۷۱ و تعریفی که زگوستا (Zgusta) (۱۹۷۱: ۱۷) از فرهنگ‌نگاری ارائه داده است، اشاره می‌کند:

فرهنگ لغت، فهرستی نظام‌مند از صورت‌های زبانی اجتماعی شده است که از عادات گفتاری جامعه گرفته شده است و نویسنده آن را به گونه‌ای بیان می‌کند که خواننده معنای آن را درک کند ... برای هر واژه اطلاعاتی از کاربرد آن در جامعه نیز ارائه می‌شود.

بیست سال بعد، سونسِن (Svensén) (۱۹۹۳: ۳-۴) تعریف شفاف‌تری ارائه می‌دهد. از دیدگاه او فرهنگ لغت کتابی است که در درجه اول اطلاعاتی از معنی واژه‌ها و کاربرد آن در موقعیت‌های ارتباطی مشخص را در بردارد. تفاوت فرهنگ لغت با سایر منابع اطلاعاتی این است که این اطلاعات را به صورت منسجم ارائه نمی‌دهد، بلکه به هزاران بخش کوچک تقسیم شده است. این بخش‌ها در فرهنگ‌نگاری، مقاله (article) یا مدخل (dictionary entry) نامیده می‌شوند. این مدخل‌ها معمولاً بر اساس محتوا فهرست نشده‌اند، بلکه ترتیب الفبایی دارند. در فرهنگ لغت، ابتدا ویژگی‌های صورتی کلمات یعنی شیوه نگارش و تلفظ آنها و نوع واژه (اسم، فعل، ...) مشخص است. در برخی از فرهنگ‌های

لغت، صورت‌های اشتقاقی و ترکیبی واژه نیز ارائه می‌شود. بعد از این اطلاعات صوری، معمولاً توصیفی از معنای واژه، کاربردها و فهرستی از واژه‌هایی که می‌توانند در کنار واژه مورد نظر قرار گیرند (باهم‌آیی‌ها، اصطلاحات، فرمولواره‌ها، ضرب‌المثل‌ها و ...) ارائه می‌شوند. البته این تعاریف قدیمی است و فرهنگ‌های لغت الکترونیکی را در بر نمی‌گیرد. فرهنگ‌های لغت الکترونیکی در قالب سی دی و دی وی دی و فرهنگ‌های لغت برخط امروزه از پرکاربردترین فرهنگ‌های لغت هستند.

استرکن‌بورگ (۲۰۰۳: ۵) برای شرح ویژگی‌های ضروری یک فرهنگ لغت سه معیار را معرفی می‌کند: الف) معیار صوری، ب) معیار نقشی، و ج) معیار محتوایی. او در شرح معیارهای صوری ضمن اشاره به اهمیت فرهنگ‌های لغت الکترونیکی در عصر حاضر، به تعریفی از جیمز رایهر (James Raiher) اشاره کرده است: «فرهنگ لغت الکترونیکی دقیقاً مشابه فرهنگ‌های کتابی است با این تفاوت که اطلاعات به صورت فایل متنی (text file) نگهداری می‌شود». فرهنگ‌های لغت الکترونیکی در مقایسه با نسخه کتابی امتیازات زیادی دارد. در نسخه‌های کتابی تنها راه جستجوی کلمات ترتیب الفبایی است، در حالی که فرهنگ‌های لغت الکترونیکی امکانات جستجوی متنوعی را در اختیار قرار می‌دهد (موردیک (Moerdijk)، ۲۰۰۲: ۱۵). فرهنگ‌های لغت کتابی ایستا هستند و صرفاً معنا و کاربرد واژه‌ها در زمان تدوین کتاب را نمایش می‌دهند. در حالیکه، فرهنگ‌های لغت الکترونیکی قابلیت‌های زیادی دارند و سرعت پیدا کردن واژه در آنها زیاد است و امکان یافتن مترادف‌ها، متضادها و روابط شمول معنایی را هم فراهم می‌آورند. اغلب نسخه‌های الکترونیکی فایل‌های صوتی، تلفظ، فایل ویدیویی و پیکره‌ای از متون معتبر را نیز دربردارند. معیار نقشی به کاربردهای مختلف فرهنگ‌های لغت اشاره دارد. فرهنگ‌های لغت به هر شکل که باشند، تغییرات اجتماعی را نیز بازتاب می‌دهند و منبعی هستند که پرسش‌های کاربر دربارهٔ واژه را منعکس می‌کنند. فرهنگ‌های لغت واژگان را ثبت می‌کنند تا تمامی اطلاعات مرتبط با یک واژه و همایندهای آن را در اختیار کاربر قرار دهند. کاربر نیز به دنبال یافتن معنای واژه‌ها با حداکثر سرعت است و همین باعث می‌شود که فرهنگ‌های لغت فشرده طرفداران زیادی داشته باشد. برخی کاربران در استفاده از فرهنگ لغت آنقدر متعصب عمل می‌کنند که نیافتن یک واژه در فرهنگ لغت را معادل وجود نداشتن آن واژه در نظر می‌گیرند. فرهنگ لغت نه تنها یک منبع ارجاع است، بلکه یک شیوه حفظ و نگهداری اطلاعات زبانی مربوط به دوره‌ای که فرهنگ تهیه شده است نیز می‌باشد. معیار محتوا به

فرهنگ‌های گویشی ایران: تنوع و گستره (آتوسا رستم‌بیک تفرشی و مهدیه شیرج) ۲۷۳

اطلاعاتی اشاره دارد که در فرهنگ لغت گنجانده شده است. فرهنگ‌های لغت عمدتاً اطلاعاتی درباره داده‌های مرتبط با واژه شامل املا (spelling)، تلفظ، تکیه (stress)، اطلاعات ساخت‌واژی، ریشه‌شناختی (etymology)، معنای واژگانی (lexical meaning)، الگوهای ظرفیت‌های (valency pattern) واژه، اطلاعات کاربردشناختی (pragmatic information) یا اطلاعات کاربردی، هماینها (collocation)، رده‌بندی (taxonomy)، دانش عمومی و تخصصی و اطلاعات فرازبانی (extra-linguistic) و دایره‌المعارفی (encyclopaedic) را نیز در بر دارد. در مورد ماهیت اطلاعات واژگانی که در فرهنگ لغت ارائه می‌شود، توافق عام وجود ندارد. به عنوان نمونه، اسامی افراد، کشورها و شهرها و تاریخچه‌ها اغلب در فرهنگ‌های لغت قرار نمی‌گیرد و این قرار نگرفتن اینگونه توجیه می‌شود که فرهنگ لغت اطلاعاتی درباره نشانه‌های زبانی را شامل می‌شود و نه مرجعی که نشانه‌ها بر آن دلالت می‌کنند.

در حالیکه تهیه فرهنگ‌های لغت در گویش‌شناسی سنتی یکی از اهداف اصلی پژوهش‌های گویشی به شمار می‌رفت، امروزه تهیه فرهنگ‌های لغت از اهداف فرعی گویش‌شناسی پیکره بنیاد و مستندسازی زبان است. بارباتو (Barbato) و واروارو (Varvaro) (۲۰۰۴) در شرح فرهنگ‌های گویشی ایتالیا به این نکته اشاره کرده‌اند که تهیه فرهنگ‌های گویشی با توجیه‌های متفاوت و اهداف گوناگونی صورت می‌گیرد. برخی از فرهنگ‌ها صرفاً اهداف علمی دارند (بسیاری از آثار اینگونه‌اند و کیفیت بالایی دارند)، برخی دیگر ممکن است با هدف آموزش یا نمایش غنا و اصالت یک گویش یا ستایش قدمت یک گویش تهیه شده باشند. فرهنگ‌های گویشی می‌توانند گواهی بر وقایع تاریخی باشند و زنده ماندن گویش‌ها با وجود فشار مداوم زبان معیار (standard language) را نمایش می‌دهند. فرهنگ‌های گویشی را می‌توان بر اساس شیوه انتخاب و گردآوری و سازماندهی مواد زبانی، اهداف و دستاوردهایشان دسته‌بندی کرد. در یک دسته‌بندی می‌توان از فرهنگ‌های لغت خاص و فرهنگ‌های لغت دوزبانه سخن گفت. منظور از فرهنگ‌های لغت خاص، فرهنگ‌هایی است که بر حوزه مشخصی تمرکز دارد، به عنوان نمونه اسامی گیاهان، یا حیوانات و ... نوع دیگر فرهنگ‌ها، فرهنگ‌های لغت لغت‌معنی (homogloss) (فرهنگ گویشی به همراه تعریف (gloss) به زبان استاندارد متناظر با آن گویش) هستند. آپتون (۲۰۱۶: ۳۸۱-۳۸۵) معتقد است که هر نوع درگیری زبانشناس با مواد زبانی که گویش در نظر گرفته می‌شود، مستلزم توجه به گونه زبانی است: گویشی وجود ندارد که با گویش دیگری متفاوت نباشد؛ این تفاوت نه تنها در ملاحظات بنیادی معنایی، بلکه به توزیع

جغرافیایی و اجتماعی نیز مربوط است، عواملی که در شکل‌گیری معنا نقش دارند. در واقع از دید گویش‌شناسان هر نوع تنوعی حائز اهمیت است. همه می‌دانیم که فرهنگ نگاران می‌بایست در مواجهه با داده‌ای که در دست دارند تصمیم بگیرند که تا چه اندازه معانی را به هم بیامیزند یا از هم جدا کنند. داده در دسترس فرهنگ نگاران همواره تفاوت‌هایی را در خود جای داده است که متمایز کردن آنها از مسئولیت‌های فرهنگ نگار است. او تصمیم می‌گیرد که این اطلاعات را در مدخل‌های جداگانه قرار دهد یا ذیل یک مدخل به تفاوت‌ها اشاره کند. از نگاه متخصصین تنوع‌های زبانی، تفاوت بین گونه‌های زبان دلبخواهی و تصادفی شکل نگرفته، بلکه متأثر از عوامل اجتماعی یا جغرافیایی یا هر دو بوده است. در زبان انگلیسی یکی از فرهنگ‌های لغت کلاسیک گویشی که سایر فرهنگ‌ها را با آن مقایسه می‌کنند، فرهنگ لغت گویشی انگلیسی (English Dialect Dictionary) نام دارد (ویراسته رایت (Wright) ۱۸۹۸-۱۹۰۵). این فرهنگ لغت شش جلد دارد و منبع عظیمی از اطلاعات در زمینه واژه‌نامه انگلیسی معیار و غیر معیار را در بر می‌گیرد. این فرهنگ لغت حاصل تلاش گروه بزرگی از پژوهشگران متخصص و آماتوری بوده است که عضو انجمن گویش انگلیسی بودند. انجمنی که یکی از دلایل تأسیسش تدوین این فرهنگ لغت بود. این فرهنگ لغت امروزه رایانشی شده و به صورت برخط در دسترس است. مشابه فرهنگ لغت گویش انگلیسی در ایالات متحده آمریکا نیز تدوین شده است؛ این فرهنگ «فرهنگ لغت ناحیه‌ای انگلیسی آمریکایی» نام دارد. برای تدوین این فرهنگ گردآوری حجم زیاد داده در قالب فهرست واژه‌ها در سرتاسر ایالات متحده آمریکا کار بسیار بزرگی بود. با اینکه کار تدوین این فرهنگ، متأثر از فرهنگ گویش انگلیسی رایت از اواخر قرن نوزدهم شروع شد، اولین جلد آن در سال ۱۹۸۵ به چاپ رسید. این فرهنگ نیز ۶ جلد چاپی و نیز نسخه الکترونیکی دارد. با شرح این توضیحات، در ادامه یافته‌های این پژوهش در مورد فرهنگ‌های گویشی ایران ارائه می‌شود.

۳. روش پژوهش

در پژوهش حاضر با هدف به دست دادن تصویری از فرهنگ‌های گویشی ایران و تنوع و گستره آنها، با استفاده از روش اسنادی به این پرسش‌ها پاسخ داده می‌شود که چه نوع فرهنگ‌های گویشی و با تمرکز بر کدام گونه‌های زبانی در ایران تدوین و چاپ شده‌اند؟ و تدوین و چاپ فرهنگ‌های گویشی طی یک صد سال گذشته چه روندی داشته است؟ به

فرهنگ‌های گویشی ایران: تنوع و گستره (آتوسا رستم‌پیک تفرشی و مهدیه شیرج) ۲۷۵

این ترتیب داده پژوهش با استفاده از جستجوی کتابخانه‌ای و برخط از تارنمای کتابخانه ملی گردآوری شده است. طبقه‌بندی و بررسی فرهنگ‌های گویشی شناسایی شده، بر مبنای دو متغیر مستقل زمان و زبان صورت گرفته و بررسی‌های آماری و کمی با استفاده از نرم‌افزار اکسل انجام شده‌اند.

۴. یافته‌ها

همانطور که پیشتر اشاره شد، سابقه فرهنگ‌نگاری در ایران به دوران باستان و به فرهنگ اویم ایوک (قرن سوم یا چهارم هجری) باز می‌گردد که در آن ۱۰۰۰ واژه اوستایی به ۲۲۵۰ واژه پارسیگ برگردانده شده است. فرهنگ‌ها و واژه‌نامه‌های گویشی نیز در ایران سابقه دیرینه دارد. از این میان می‌توان به برخی نسخ خطی از جمله «تحفه حسام» (قرن هفتم) که به عنوان قدیمی‌ترین لغتنامه منظم فارسی به ترکی شناخته می‌شود (صادق‌قوا، عبی اکبر و و حسام خویی، ۱۳۸۹). از دیگر نسخه‌های خطی می‌توان از فرهنگ نصیری (ترکی - فارسی) (که احتمالاً حدود سال ۱۰۹۵ و در دوران صفویه تدوین شده است) (فلور و همکاران، ۱۳۹۴) و نصاب (واژه‌نامه‌های منظوم) ترکی به فارسی (۱۰۹۲ قمری) (جانی بن ملک‌شاه خراسانی معروف به تجرید و قلندری و مشهور به تقلید شاه بندری)^۴ نام برد. از میان قدیمی‌ترین فرهنگ‌های لغت عربی به فارسی نیز می‌توان به نسخ خطی چون «نصاب احمدی» (احتمالاً قرن ۹ و ۱۰)^۵ اشاره کرد. محمودی بختیاری (۱۳۸۷) «نصاب الصبیان» (قرن ششم و هفتم) که عربی به فارسی است را مشهورترین نصابی که به نظم فارسی درآمده معرفی کرده است. وی همچنین، به نصاب‌های گویش‌های محلی ایران از جمله «نصاب بیرجندی علی اشرف صبوحی، نصاب طبری امیر تیمور قاجار و نصاب شوشتری محمدباقر نیرومند» اشاره کرده است. اما در این بخش به منظور ارائه تصویری از فرهنگ‌های گویشی معاصر تدوین شده در ایران، ابتدا با جستجوی کلیدواژه‌های فرهنگ، فرهنگ لغت، لغتنامه و واژه‌نامه و در مواردی جستجوی نام یک گویش و زبان در تارنمای کتابخانه ملی فهرستی از این فرهنگ‌ها به دست داده شد. بر اساس مستندات کتابخانه ملی قدیمی‌ترین فرهنگ گویشی را می‌توان به «واژه‌نامه طبری» (کیا، ۱۳۱۶ و ۱۳۲۷ و ۱۳۳۹) که در بردارنده «نصاب طبری» به یادگار مانده از زمان قاجار است، نسبت داد. در مجموع ۳۶۰ فرهنگ گویشی شناسایی و بر مبنای منطقه جغرافیایی و نام زبان محلی فهرست و در ادامه ارائه شده است. بر اساس فهرست به دست داده شده، فرهنگ‌های گویشی مبتنی بر منطقه

جغرافیایی شامل گویش‌های اصفهان، گویش‌های بوشهر، خراسان، خوزستان، سمنان، فارس، قزوین، قم و یزد هستند. علاوه بر این موارد فرهنگ‌های آذری (ترکی)، بلوچی، تاتی، تالشی، تهرونی، براهویی، راجی، گیلکی، لری، لکی، مازندرانی، وفسی و هورامی نیز در این فهرست مشاهده می‌شوند.

جدول ۱. فهرست فرهنگ‌های گویشی استخراج‌شده از منابع ثبت شده در کتابخانه ملی

عنوان	زبان	تذ. (ج)	پدیدآور	ناشر
واژه‌نامه گویش اردستان	اصفهان اردستانی	۱۳۰	قربانعلی ابراهیمی، علیرضا عظیم‌پور اردستانی	اصفهان: فردا
واژه‌نامه‌ی گویش اردستانی	اصفهان اردستانی	۱۴۰	علیرضا عظیم‌پور اردستانی	تهران: آیه و آیین
فرهنگ کویر: شامل لغات، ترکیبات و اصطلاحات فصیح و عامیانه‌ی گویش انارکی	اصفهان انارکی	۱۳۷	محمدعلی ابراهیمی‌انارکی	قم: گلستان ادب
فرهنگ لهجه خوانساری	اصفهان خوانساری	۱۳۸۰	مجتبی بنی‌هاشمی خوانساری	خوانسار: ارمان قلم
واژه‌نامه‌ی گویش خوری	اصفهان خوری	۱۳۸۵	محمد شایگان	تهران: یوشیچ
واژه‌نامه نیم‌زبان میمه‌ای	اصفهان میمه‌ای	۱۳۹۴	محمدتقی معینیان میمه‌ای	بندرعباس: محمدتقی معینیان‌میمه‌ای
فرهنگ نائینی	اصفهان نائین	۱۳۹۱	منوچهر ستوده	مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی
واژه‌نامه گویش نایینی	اصفهان نائینی	۱۳۹۴	سیدحسین پورعابدی‌نائینی	تهران: انتشارات صداقت
دستور زبان و واژه‌نامه‌ی نایینی	اصفهان نائینی	۱۳۹۸	زینب صارمی‌نائینی، محمد یادگاری‌نائینی	تهران: مگستان
فرهنگ جامع گویش نطنز	اصفهان نطنز	۱۳۸۶	عباس دهقانیان	تهران: پرشکوه
بررسی گویش ده‌آبادی	اصفهان نطنزی	۱۳۹۲	محمدرضا محمدی	اصفهان: کیاراد
گنجینه گویش‌های ایرانی استان اصفهان (۱)	اصفهان	۱۳۹۰	محمد مهدی اسماعیلی	تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی
لهجه‌ی شیرین اصفهانی	اصفهان	۱۳۹۴	احمد امامی‌نائینی	اصفهان: احمد امامی‌نائینی
گویش آذری (متن و ترجمه و واژه‌نامه رساله روحی انارجانی)	آذری	۱۳۵۲	رحیم رضازاده ملک	تهران: انتشارات انجمن فرهنگ ایران باستان

فرهنگ‌های گویشی ایران: تنوع و گستره (آتوسا رستم‌بیک تفرشی و مهدیه شیرج) ۲۷۷

عنوان	زبان	قلمرو	پدیدآور	ناشر
فرهنگ آذربایجانی - فارسی	آذری	۱۳۶۱	محمد بیفون	تهران: دانشپایه
آذری (گویش دیرین مردم آذربایجان)	آذری	۱۳۷۷	رحیم رضا ملک‌زاده	تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی
لغت‌نامه ترکی به فارسی	آذری	۱۳۷۸	بیوک آق‌لار	تهران: موسسه انتشارات ستایش
لغت‌نامه فارسی به ترکی	آذری	۱۳۷۸	بیوک آق‌لار	تهران: موسسه انتشارات ستایش
فرهنگ زنوزی فارسی - ترکی آذربایجانی	آذری	۱۳۸۴	میرابراهیم شهیدی	[بی‌جا]: [بی‌نا]
فرهنگ لغات ترکی آذربایجان - فارسی اختر	آذری	۱۳۸۵	قدیر گلکاریان	قدیر گلکاریان
فرهنگ لغات ترکی آذربایجانی - فارسی محق	آذری	۱۳۸۵	قدیر گلکاریان	تبریز: یاران
تورکجه سوزلوگ: فرهنگ ترکی - فارسی	آذری	۱۳۸۷	محمود دست‌پیش	تهران: شرکت تعاونی کارآفرینان فرهنگ و هنر
فرهنگ آذربایجانی - فارسی (ترکی)	آذری	۱۳۸۸	بهزاد بهزادی	تهران: فرهنگ معاصر
فرهنگ شاه‌مرسی (ترکی - فارسی)	آذری	۱۳۸۸	پرویز زارع‌شاه‌مرسی	تبریز: اختر: آناس
فرهنگ اصطلاحات عامیانه و زبان مخفی در ترکی	آذری	۱۳۸۸	حسین خوش‌باطن	تبریز: اختر
فرهنگ آذربایجانی - عربی	آذری	۱۳۸۹	تورال صادقی	تبریز: اعظم
فرهنگ واژگان آذری	آذری	۱۳۹۴	فیروز منصوری	تهران: هزار کرمان
فرهنگ دو سویه واژگان ترکی فارسی صفاشهر	آذری	۱۳۹۴	کاووس حسن‌لی، خسرو رشیدی	شیراز: دانشگاه شیراز، مرکز نشر
فرهنگ لغت فارسی به ترکی آذربایجانی و ترکی استانبولی	آذری	۱۳۹۴	قادر نجفی	اردبیل: آذرنوین
فهرست‌واره‌ی گویش پهلوی آذری: منبع‌شناسی گویش پهلوی (پهلوی) آذری، گویش کهن آتورپاتکان	آذری	۱۳۹۵	بابک علی‌خانی	تبریز: ایران شناخت: موسسه تاریخ و فرهنگ دیار کهن
لغت‌نامه فارسی-ترکی (فارسجا-تورکجه سۆزلوک)	آذری	۱۳۹۵	مهدی حکمت‌جو (آنیلا)	تهران: اندیشه نو

۲۷۸ زبان‌شناخت، سال ۱۶، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۴

عنوان	زبان	قلم	پدیدآور	ناشر
فرهنگ سه‌زبانه آراز، فارسی-ترکی استانبولی و ترکی آذربایجانی	آذری	۱۳۹۵	بهمن نصیرزاده	تبریز: سومرشر
نصاب ترکی - فارسی	آذری	۱۳۹۶	سیدمهدی ناطقی تیریزی	تبریز: انتشارات آذر تورک: انتشارات نباتی
لغت‌نامه ترکی آذربایجانی	آذری	۱۳۹۹	احد بیوته	اردبیل: انتشارات محقق اردبیلی
فرهنگ لغت (ترکی به فارسی) محمودآباد	آذری	۱۳۹۹	حسین‌رضا شهبازی	زنجان: قلم مهر
واژه‌نامه ترکی قزلباش: فارسی به ترکی	آذری	۱۴۰۰	محمدعلی بسطامی	تهران: طاهری
لغت‌نامه زبان فارسی به آذربایجانی	آذری	۱۴۰۲	کاوس نویدان	تهران: کلید پژوه
سوزلرین کوکو (لغت‌نامه ترکی به ترکی) (آذربایجانی)	آذری (آذربایجانی)	۱۳۹۹	بشیر احمدوف	تبریز: آذر توران: انتشارات نباتی
فرهنگ ترکی - فارسی داشقین	آذری ترکی	۱۳۸۱	علی حسین زاده داشقین	تبریز: هاشمی سودمند: اختر
فرهنگ ترکی به فارسی سنگلاخ	آذری ترکی	۱۳۹۲	میرزا مهدی‌خان استرآبادی	تبریز: تک‌درخت
لغات و اصطلاحات ترکی مورد استفاده در روستای چم یوسفعلی	آذری ترکی	۱۳۹۲	راضیه نوروزی	زرین‌شهر: نشر دهلاویه
فرهنگ جامع فارسی - ترکی	آذری ترکی	۱۳۹۱	زارع‌شاهمرسی	تبریز: اختر
دیوان لغات‌الترک: به ترتیب حروف الفبا	آذری ترکی	۱۳۹۵	محمودبن حسین کاشغری	ارومیه: نشر شان‌آی
واژه‌نامه زبان براهویی	براهویی	۱۳۹۵	سارا کردستانی	کرمان: انتشارات فرهنگ عامه
نام و نیم‌نام فرهنگ نام‌های بلوچی: بررسی مردم‌شناسی نام اشخاص در زبان بلوچی	بلوچی	۱۳۸۸	عبدالعزیز دولتی‌بخشان	تهران: پازینه
فرهنگ جامع اصطلاحات و ضرب‌المثل‌های بلوچی (بلوچی بتل)	بلوچی	۱۳۹۰	خدابخش زومکی جاسکی	تهران: اتلشن
بلوچی: بتل (ضرب‌المثل‌های بلوچی) و فرهنگ اصطلاحات آن	بلوچی	۱۳۹۱	خداامراد بلوچی	مشهد: خاطره
فرهنگ کوچک پارسی - بلوچی، بلوچی - پارسی	بلوچی	۱۳۹۴	غلامرضا آذرلی	تهران: بهجت: پارسی انجمن

فرهنگ‌های گویشی ایران: تنوع و گستره (آتوسا رستم‌بیک تفرشی و مهدیه شیرج) ۲۷۹

عنوان	زبان	ژانر	پدیدآور	ناشر
فرهنگ بلوچی فارسی: شامل بیش از شصت هزار واژه و اصطلاح بلوچی و معنی آن‌ها به فارسی	بلوچی	۱۳۹۶	عبدالغفور جهان‌دیده	تهران: معین: دانشگاه دریانوردی و علوم دریایی چابهار
آموزش مقدماتی و لغت‌نامه زبان بلوچی	بلوچی	۱۳۹۷	عباس قانع	تهران: دانشگاه اطلاعات و امنیت ملی، موسسه چاپ و انتشارات
کنایه‌های بلوچی مکرانی	بلوچی	۱۳۹۷	محمدانور بجارزهی	تهران: پرنیان اندیش
کنایه‌های بلوچی مکرانی	بلوچی	۱۴۰۰	اسماعیل چشم‌نور	تهران: پرنیان اندیش
بررسی زبان‌شناختی گویش بردستانی	بوشهر بردستانی	۱۳۹۲	فرخ حاجیانی، میثم زنده‌بودی	شیراز: دهش
فرهنگ گویش دشتستانی گویش سرزمین دلیران	بوشهر دشتستانی	۱۳۸۱	داریوش اکبرزاده	تهران: پازینه
فرهنگ‌نامه بوشهر	بوشهری	۱۳۸۰	جعفر حمیدی	تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات
سنگستان	بوشهری	۱۳۸۲	عبدالاحسین ریشهری	شیراز: نوید شیراز
ریشه‌شناسی واژگان منتخب گویش بوشهری (برای سازمان تبلیغات اسلامی حوزه هنری استان بوشهر)	بوشهری	۱۳۹۰	عبدالعزیز بلادی	تهران: آینه کتاب
فرهنگ واژگان محلی بوشهر	بوشهری	۱۳۹۰	فرید میرشکار	تهران: آینه کتاب؛ بوشهر: سازمان تبلیغات اسلامی استان بوشهر
فرهنگ واژه‌های بوشهری	بوشهری	۱۳۹۸	سیدجعفر حمیدی	تهران: بامداد نو
آموزش مقدماتی و لغت‌نامه زبان پشتو	پشتو	۱۳۹۷	عباس قانع	دانشگاه اطلاعات و امنیت ملی، موسسه چاپ و انتشارات
فرهنگ موضوعی تاتی به فارسی گویش تاتی روستای لردیخ‌شاهرود و خلخال شامل لغات، ترکیبات، کنایات و اصطلاحات و اشاره کوتاه به دستور زبان	تاتی	۱۳۸۸	جواد معراجی	رشت: نشر بلور
فرهنگ واژگان تاتی: گویش مردم الموت	تاتی	۱۳۸۱	عبداله کریمی سلیمانی	تهران: نورالثقلین
فرهنگ گویش تاتی رودبار زیتون، رستم‌آباد، رحمت‌آباد	تاتی	۱۳۸۹	علی علیزاده‌جوینی	رشت: فرهنگ ایلیا

عنوان	زبان	شماره	پدیدآور	ناشر
فرهنگ تاتی تاکستان (تاکستان، تات، تاتی)	تاتی	۱۳۹۰	رضا رحمانی	تاکستان: انتشارات سال
فرهنگ تاتی	تاتی	۱۳۹۰	جهاندوست سبز علیپور	رشت: فرهنگ ایلیا
واژه‌نامه تاتی کلور - فارسی	تاتی	۱۳۹۱	میرداماد بزرگ‌زاده	اردبیل: پارلاق یازی
فرهنگ واژگان تاتی (شالی)	تاتی	۱۳۹۱	نصرالله پورمحمدی املشی، حسین غلامی	تهران: رسانش
تات نامه شماره ۱: تاتی شال شاه‌رود «شال‌رود»	تاتی	۱۳۹۲	سیدعبدالحسین کریمی	تهران: موسسه آموزش عالی سوره
فرهنگ و گویشی تاتی در بخش خورگام (دهستان درفک)	تاتی	۱۳۹۲	علی دوست‌آقاجانی‌لیاوی، جواد طاهری	دانشگاه آزاد تهران شمال (پایان‌نامه)
فرهنگ واژگان ماد (تاتی) (گویش مردم الموت)	تاتی	۱۳۹۲	عبدالله کریمی سلیمانی	تهران: سمیر
گنجینه گویش‌های ایرانی (تاتی خلخال) گویش‌های: اسکستانی، دروی...	تاتی	۱۳۹۳	جهاندوست سبز علیپور	تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی
فرهنگ تاتی رودبار (گویش لاکه‌ای)	تاتی	۱۳۹۴	کوروش برهانی‌نیا	رشت: فرهنگ ایلیا
فرهنگ تاتی کرنقی	تاتی	۱۳۹۶	علی یوسفی‌نژاد، جهاندوست سبز علیپور	رشت: فرهنگ ایلیا
لغت‌نامه فرهنگ فارسی - تاتی	تاتی	۱۳۹۸	حسن پورقهرمان	تبریز: آناس
دانشنامه زبان تاتی و فرهنگ مردم وفس	تاتی	۱۳۹۹	عزیزاله سمیعی	خمین: انتشارات پرپروک
فرهنگ تاتی	تاتی	۱۳۹۹	زهرا اکبرپور	رشت: نشر سالیان
فرهنگ واژگان تصویری دو زبانه‌ی فارسی - تاتی برای کودکان	تاتی	۱۴۰۱	نگین رحمانی، عباس رحمانی	تهران: نشر انتخاب
فرهنگ کنایه در تاتی: (شرح واژگان و تکیه‌کلام‌های کنایه‌آمیز گویش تاتی)	تاتی	۱۴۰۱	محرم‌علی بدخش	رشت: سپیدرود
فرهنگ جامع ضرب‌المثلها و زبانزدهای تاتی اشتهارد	تاتی	۱۴۰۱	محمدحسین شاه‌بیگ	تهران: موسسه ارشدان
لغت‌نامه تالشی (تالشی - فارسی)	تالشی	۱۳۸۶	علی رفیعی جیردهی	رشت: دانشگاه گیلان
لغت‌نامه تالشی (تالشی - فارسی)	تالشی	۱۳۸۶	علی رفیعی جیردهی	رشت: دانشگاه گیلان

فرهنگ‌های گویشی ایران: تنوع و گستره (آتوسا رستم‌بیک تفرشی و مهدیه شیرج) ۲۸۱

عنوان	زبان	تاریخ ق.ش.	پدیدآور	ناشر
تالشی نامه: فرهنگ تعبیرات، کنایات، امثال	تالشی	۱۳۸۶	علی نصرتی سیاهمزیگی	رشت: فرهنگ ایلیا
فرهنگ موضوعی تالشی به فارسی	تالشی	۱۳۸۷	محرم رضایتی کیشه‌خاله، ابراهیم خادمی‌ارده	رشت: دانشگاه گیلان
فرهنگ مصادر تالشی	تالشی	۱۳۹۳	علی رفیعی جیردهی، یاسر کرم‌زاده هفت‌خوانی	کرج: پرهیب
فرهنگ تالشی (واژه‌ها و ترکیب‌های تالشی جنوبی)	تالشی	۱۳۹۶	علی نصرتی سیاهمزیگی	رشت: فرهنگ ایلیا
فرهنگ واژه‌های تالشی معادل و هم‌ریشه با واژه‌های زبان‌های باستانی ایران	تالشی	۱۳۹۷	علی ماسالی	تهران: جامعه‌نگر
فرهنگ کنایه‌های تالشی: (کنایه‌های تالشی جنوبی و مرکزی)	تالشی	۱۴۰۰	علی نصرتی سیاهمزیگی	رشت: ماه مینو
فرهنگ مصادر تالشی	تالشی	۱۴۰۰	علی رفیعی جیردهی، وارتان وسکانیان، یاسر کرم‌زاده هفت‌خوانی	تهران: جامعه‌نگر
فرهنگ واتا (واژه‌نامه فارسی - تالشی)	تالشی	۱۴۰۱	علی رفیعی جیردهی، نیما آصفی	تهران: سازمان انتشارات فروهر
فرهنگ تالشی به فارسی جلالیان	تالشی	۱۴۰۱	سعادتقلی جلالیان	رشت: نشر بلور
فرهنگ لغت تالشی - فارسی	تالشی	۱۴۰۲	بابک بهاری جوکندگان	تهران: جامعه‌نگر
فرهنگ تاتی و تالشی	تالشی - تاتی	۱۳۶۳	علی عبدلی	تهران: دهخدا
الفبای جامع تالشی - تاتی	تالشی - تاتی	۱۳۹۶	علی عبدلی	تهران: جامعه‌نگر
فرهنگ تاتی و تالشی: واژگان تاتی خلخال و تالشی تالش‌دولاب	تالشی - تاتی	۱۴۰۰	علی عبدلی	رشت: ماه مینو
فرهنگ تطبیقی تالشی - تاتی - آذری	تالشی، تاتی، آذری	۱۳۹۳	علی عبدلی	تهران: شرکت سهامی انتشار
لغت‌نامه گویش تهرونی شامل	تهرونی	۱۳۷۹	احمد مرعشی	تهران: موسسه فرهنگی هنری بشیر
فرهنگ گویشی خراسان بزرگ	خراسان	۱۳۳۰	امیرحسین اکبری‌شالچی	تهران: نشر مرکز
فرهنگ کردی خراسان: کرمانجی - فارسی	خراسان	۱۴۰۰	کلیم‌الله توحیدی	تهران: نشر ثالث

عنوان	زبان	قلمرو	پدیدآور	ناشر
واژه نامه گویش شهرستان بجستان	خراسان بجستانی	۱۳۹۵	حبیب آقائی بجستانی	دانشگاه پیام نور نیشابور
فرهنگ لغت ترکی بجنوردی	خراسان بجنوردی ترکی	۱۳۹۴	فاطمه عزیزی	بجنورد: درج سخن
لغت‌نامه بشرویه: فرهنگ لغت به لهجه بشرویه	خراسان بشرویه	۱۴۰۲	فرزانه عارفیان، با همکاری علیرضا عارفیان	مشهد: کتیبه میراث شیعه
واژگان گویشی، فرهنگنامه مصور واژه‌ها، اصطلاحات، باورها، پیستان‌ها ولایی‌های تربت حیدریه	خراسان تربت حیدریه	۱۳۹۵	محمدحیدر خزاعی	تربت حیدریه: دانشگاه تربت حیدریه
فرهنگ بیلماز (اولین فرهنگ لغت جامع ترکی خراسانی)	خراسان ترکی	۱۳۹۱	عبدالله قاسمی	اسفراین: شکوفه سیب
فرهنگ لغات زبان ترکی خراسانی به فارسی و مقایسه آن با ترکی استانبولی و آذربایجانی	خراسان ترکی	۱۴۰۰	جلال قلی‌زاده‌مزرچی	مشهد: دامینه
واژه‌نامه گویش تون (فردوس)	خراسان تون	۱۳۹۶	محمدجعفر یاحقی	تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی
واژه نامه‌گویش مردم چهکندوک	خراسان چهکندوک	۱۳۹۴	محمد مهدی ناصح	مشهد: طنین قلم
فرهنگ لغت لهجه‌ای رادکان خراسان	خراسان رادکان	۱۴۰۰	ام‌الله بصیری.	مشهد: نشر شمشاد
فرهنگنامه بومی سبزوار	خراسان سبزوار	۱۳۸۰	حسن محتشم	سبزوار: دانشگاه آزاد اسلامی سبزوار
واژه‌نامه گویش قاین	خراسانی قاین	۱۳۸۵	رضا زمردیان	تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی
فرهنگ‌نامه‌ی گویش قاین: مفردات، کنایات و ترکیبات	خراسانی قاین	۱۳۹۱	رمضان کاهی	قاین: انتشارات اکبرزاده
فرهنگ لغات و اصطلاحات در گویش دزفولی	خوزستان دزفولی	۱۳۷۹	محمد مهدی انصاری‌دزفولی	پایان نامه
کهن واژه‌های گویش دزفولی در زبان عربی	خوزستان دزفولی	۱۳۸۰	احمد لطیف‌پور	دزفول: دار المومنین
فرهنگ لغت دزفولی	خوزستان دزفولی	۱۳۸۴	عظیم محمودزاده	دزفول: افهام
فرهنگ واژگان گویش دزفولی	خوزستان دزفولی	۱۳۸۴	احمد صادق صمیمی	تهران: نشانه
واژگان مشبه دزفولی انگلیسی	خوزستان دزفولی	۱۳۸۶	نصراله نجاتعلی	قم: نجابت

فرهنگ‌های گویشی ایران: تنوع و گستره (آتوسا رستم‌بیک تفرشی و مهدیه شیرج) ۲۸۳

عنوان	زبان	تاریخ	پدیدآور	ناشر
فرهنگ زبان و گویش دزفولی	خوزستان دزفولی	۱۳۸۷	نصرالله نجاتعلی	قم: نجابت
فرهنگ ریشه‌یابی واژگان دزفولی	خوزستان دزفولی	۱۳۹۷	محمدرضا بساق‌زاده	دزفول: سرو دانا
بررسی کنایات موجود در گویش دزفولی	خوزستان دزفولی	۱۳۹۸	عبدالعظیم دزفولیان فر	پایان نامه پیام نور
واژه‌نامه‌ای از گویش شوشتری	خوزستان شوشتری	۱۳۵۵	محمدباقر نیرومند	تهران: فرهنگستان زبان ایران
فرهنگ گویش شوشتری: ریشه‌شناسی و مقایسه با فارسی و گویش‌های ایرانی، ضرب‌المثلها، ...	خوزستان شوشتری	۱۳۸۴	محمدتقی فاضلی	تهران: پازینه
واژه‌نامه گویشی لری بختیاری مسجدسلیمان و شوشتری در استان خوزستان	خوزستان شوشتری	۱۳۹۵	فروزنده زردشتی	تهران: راشدین
گنجینه گویش‌های ایرانی: استان خوزستان (۱) (شهرستان بهبهان)	خوزستانی/ بهبهانی	۱۴۰۱	سعادت فرهیخته	تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی، نشر آثار
دو متل و هشت غزل: لغت‌نامه بهبهانی - پارسی	خوزستانی/ بهبهانی	۱۳۹۴	سید فرید دژم	اهواز: انتشارات علوم و فنون پزشکی اهواز
واژه‌نامه راجی: گویش دلیجان	راجی	۱۳۷۸	حسین صفری	بلخ
فرهنگ گویش راجی نخلج	راجی	۱۳۹۰	عباس حلوایچی نخلجی	کاشان: همگام با هستی
فرهنگ گویش راجی نخلج	راجی	۱۳۹۰	عباس حلوایچی نخلجی	کاشان: همگام با هستی
فرهنگ‌نامه راژی: گویش کهن ایرانی در جنوب خاوری کاشان	راجی	۱۳۹۹	غلامرضا براتی	تهران: جهاد دانشگاهی، واحد علوم پزشکی شهید بهشتی
فرهنگ واژه و زمان واژه‌های گویش زرتشتیان کرمان	زرتشتیان	۱۳۸۲	مهربان اشیدری	تهران: مهربان اشیدری
فرهنگ بهدینان	زرتشتیان	۱۳۷۳	جمشید سروش سروشیان و همکاران	دانشگاه تهران
فرهنگ زردشتیان استان یزد	زردشتیان	۱۳۷۱	کیخسرو کشاورزی	بی‌جا
فرهنگ سرزه	سرزه	۱۳۹۱	منوچهر عسکری	تهران: راه کمال
فرهنگ لغات ارمنی با گویش سلماسی	سلماسی	۱۳۹۰	روبین اوهانیان	تهران: کتاب شمس

عنوان	زبان	ن.ت.	پدیدآور	ناشر
از فرهنگ و گویش‌های کومش (کتاب سوم): گزیده مقالات و آثار سومین جشنواره‌ی پژوهشی فرهنگ و گویش‌های استان سمنان...	سمنان	۱۳۹۱	اسماعیل همتی	انجمن فرهنگ، زبان و ادبیات کومش، سمنان: کتاب سمنگان
فرهنگ سمنانی - سرخه‌ای - لاسگردی - سنگسری - شمیرزادی	سمنانی	۱۳۴۴	منوچهر ستوده	تهران: انتشارات دانشگاه تهران
فرهنگ سمنانی: امثال و اصطلاحات و اشعار	سمنانی	۱۳۵۵	منوچهر ستوده	تهران: وزارت فرهنگ و هنر، مرکز مردم‌شناسی ایران
فرهنگ سمنانی	سمنانی	۱۳۶۶	احمد پناهی سمنانی	مؤلف
فرهنگ سمنانی: شرح حال و نمونه آثار محلی شاهدان در گویش سمنانی با آوانویسی لاتین ...	سمنانی	۱۳۶۶	محمد احمدپناهی	تهران: محمد احمدپناهی
واژه‌نامه گویش باستانی سمنانی	سمنانی	۱۳۸۷	محمدحسن جواهری، پرویز پژوم‌شریعی	سمنان: آبرخ
گویش سمنان: پژوهشی درباره دستور زبان سمنانی به همراه واژه‌نامه و چند متن و ...	سمنانی	۱۳۸۹	آرتور کریستن‌سن؛ برگردان احسان ابراهیمیان	سمنان: دانشگاه سمنان
نصاب واژگان گویش‌های شهرها و روستاهای استان سمنان	سمنانی	۱۳۹۱	رحیم معماریان، محمدرضا جدیدی	سمنان: حبله رود
فرهنگ واژگان فارسی به سمنانی	سمنانی	۱۳۹۴	ذبیح‌الله وزیری	سمنان: آبرخ
واژه‌نامه گویش لاسگردی (لاسگردی)	سمنانی لاسگردی	۱۳۹۰	عباسعلی حیدریان، حسین حیدریان	سمنان: انتشارات حبله‌رود
واژه‌نامه سیستانی	سیستانی	۱۳۶۵	ایرج افشار سیستانی	انتشارات بنیاد نیشابور
واژه‌نامه ریشه‌شناسانه و تطبیقی گویش سیستانی	سیستانی	۱۳۷۱	بهروز برجسته دلفروز	دانشگاه شیراز
واژه‌نامه‌ی سکزی (فرهنگ لغات سیستانی)	سیستانی	۱۳۷۹	جواد محمدی‌خمک	تهران: صدا و سیما، جمهوری اسلامی ایران، انتشارات سروش
سیستان قلمرو زبان پارسی	سیستانی	۱۳۹۲	محمدحسین آذرگان	گرگان: انتشارات نوروزی
فرهنگ گویشی سیستان «خنج»: شامل واژه‌ها، ترکیب‌ها، نامها ...	سیستانی	۱۳۹۲	جواد شهنازی	تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
سیستانی	سیستانی	۱۳۹۲	محمدحسین آذرگان	گرگان: انتشارات نوروزی

فرهنگ‌های گویشی ایران: تنوع و گستره (آتوسا رستم‌بیک تفرشی و مهدیه شیرج) ۲۸۵

عنوان	زبان	تاریخ ن.	پدیدآور	ناشر
فرهنگ گویش طالقانی	طالقانی	۱۳۹۰	بهزاد لطفی	تهران: انتشارات فرهنگ‌شناسی
لغات و اصطلاحات ایل عرب	عربی	۱۳۸۷	علی محمد نجفی	قم: جام جوان
واژه‌های گویشی در هشت واژه‌نامه فارسی	عمومی	۱۳۵۷	صادق کیا	تهران: فرهنگستان زبان ایران
کتابشناسی گویش‌های ایرانی	عمومی	۱۳۸۰	میترا فریدی	تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی، گروه گویش‌شناسی
واگوشکها: شامل واژه‌هایی با گویش محلی و آوانگاری	عمومی	۱۳۸۰	محمدجواد بهروزی	تهران: کیفیت
فرهنگ واژگان گویش‌های ایران	عمومی	۱۳۸۷	غلامرضا آذرلی	تهران: هزار
فرهنگ توصیفی گونه‌های زبانی ایران	عمومی	۱۳۷۸	ایران کلباسی	پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
فرهنگ تطبیقی -موضوعی زبان‌ها و گویش‌های ایرانی نو	عمومی	۱۳۶۹	محمد حسن دوست	تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی
واژه‌نامه شصت و هفت گویش ایرانی	عمومی	۱۳۹۰	صادق کیا	تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
گنجینه گویش‌های ایرانی: (هفت گویش از حاشیه زاگرس)	عمومی	۱۳۹۶	سلمان علی‌یاری بابلقانی	تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی *
فرهنگ واژگان بومی بیماری‌های عفونی نشخوارکنندگان ایران در برخی زبان‌ها و گویش‌های ایرانی	عمومی	۱۳۹۷	علی اسلامی، الهام هوشمند خمیران	تهران: دانشگاه تهران، موسسه انتشارات
فرهنگ دخیل و معرب امیر: طبری، کردی، آذری، لری	عمومی	۱۳۹۹	عبدالحمید کریمی	اصفهان: علم آفرین
ایتمولوژی واژگانی از گویش‌های غرب ایران	غرب ایران	۱۳۷۹	کرم علیرضایی	تهران: گفتمان
واژه‌نامه گویش اردکان فارس	فارس اردکانی	۱۳۸۱	محمد امیری اردکانی	اصفهان: نصرح
واژه‌نامه گویشی اردکان	فارس اردکانی	۱۳۸۶	سید محمود طباطبایی اردکانی	تهران: اسطوره: پیش‌پژوه
فرهنگ‌نامه اردکان فارس	فارس اردکانی	۱۳۹۵	بهادر بهاء‌الدین	شیراز: تخت جمشید
فرهنگ گویش اردکان فارس	فارس اردکانی	۱۳۹۷	محمد امیری اردکانی	اصفهان: پیام علوی

عنوان	زبان	ژانر	پدیدآور	ناشر
فرهنگ مردم بیضا: گویش‌نامه‌ی تطبیقی بیضای فارس	فارس بیضا	۱۳۸۴	قربانعلی ابراهیمی	تهران: نیک‌خرد
فرهنگ فارسی جهرمی واژه‌ها، اصطلاحات، ضرب‌المثل‌ها، باورها و آیین‌ها	فارس جهرمی	۱۳۸۹	صمد فرزین‌نیا	شیراز: آوند اندیشه
فرهنگ گویش جهرمی	فارس جهرمی	۱۴۰۱	احمد ضابطی جهرمی	تهران: قلم شاملو
فرهنگ گویش خلاری	فارس خلاری	۱۳۸۶	فاطمه مرادی	تهران: کاکتوس
واژه‌نامه ریشه‌شناسانه گویش خنجی (پایان نامه)	فارس خنجی	۱۳۸۱	بهنام نورایی	دانشگاه شیراز
فرهنگ گویش دوانی	فارس دوانی	۱۳۷۸	عبدالنبی سلامی	تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی
واژه‌نامه گویش نی‌ریز	فارس نی‌ریز	۱۳۹۰	زهرا حسینی	تهران: دانش پرور
واژه‌ها و مثل‌های شیرازی و کازرونی	فارس/شیرازی	۱۳۴۸	علی‌نقی بهروزی	[تهران]: اداره کل فرهنگ و هنر فارسی
لهجه شیرازی در ادبیات فارسی	فارس/شیرازی	۱۳۵۴	مینا فاتحی	پایان نامه
فرهنگ واژه‌ها و اصطلاحات رایج در شیراز	فارس/شیرازی	۱۳۷۰	حسین نیر	تهران: قلم
گنجینه گویش‌شناسی فارس	فارس/شیرازی	۱۳۸۳	عبدالنبی سلامی	تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی، گروه نشر آثار
کاسی نبات: فرهنگ واژه‌ها و اصطلاحات لهجه شیرین شیرازی	فارس/شیرازی	۱۳۹۶	سیدعبدالمجید مطلبی‌پور	تهران: ایرانا
فرهنگ واژه‌ها و اصطلاحات شیرازی: نگاهی به فرهنگ مردم شیراز در قالب لهجه‌ی شیرازی	فارس/شیرازی	۱۳۹۷	محمود سپاسدار	تهران: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری
ضرب‌المثل‌ها، کنایات و اصطلاحات گویش قزوینی	قزوینی	۱۴۰۰	فریبا خواجه‌وند	گرگان: انتشارات نوروزی
بررسی خرده‌گویش‌های منطقه قصران به انضمام واژه‌نامه قصرانی	قصرانی	۱۳۸۴	گیتی دیبیم	تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی
فرهنگ واژگان گوسفندداران قم (به ضمیمه واژه‌نامه رستنی‌ها یا روییدنی‌های خودرو در گویش قمی)	قمی	۱۳۹۱	سیدمحسن محسنی	قم: مجمع ذخایر اسلامی
فرهنگ کردی	کردی	۱۳۴۷	مراد اورنگ	تهران:؟

فرهنگ‌های گویشی ایران: تنوع و گستره (آتوسا رستم‌بیک تفرشی و مهدیه شیرج) ۲۸۷

عنوان	زبان	ق.ش. ج.ش.	پدیدآور	ناشر
واژه‌های همانند در پهلوی و کردی	کردی	۱۴۵	صدیق صفی‌زاده	بی‌جا: بی‌نا
فرهنگ کردی-فارسی	کردی	۱۳۶۹	عبدالرحمن شرف‌کنندی	سروش
فرهنگ ماد: کردی به‌فارسی: حاوی واژه‌ها و اصطلاحات فصیح گویش‌ها و گونه‌های کردی	کردی	۱۳۶۹	صدیق صفی‌زاده	صدیق صفی‌زاده
فرهنگ بوره کی بی کردی به‌فارسی	کردی	۱۳۶۹	صدیق صفی‌زاده	تهران: نشر پلیکان
فرهنگ فارسی به‌فارسی و کردی ایوبیان	کردی	۱۳۸۱	محمدصالح ایوبیان مرکزی، صلاح‌الدین ایوبیان مرکزی	ارومیه: صلاح‌الدین ایوبیان مرکزی
فرهنگ لغت سه‌زبانه تاسو کردی - فارسی - انگلیسی	کردی	۱۳۸۱	امیر امینی	قائم‌شهر: امیر امینی
فرهنگ کردی (با الفبای: لاتین - عربی)، انگلیسی - فارسی	کردی	۱۳۸۱	علی بلخکانلو، یعقوب دادافکن	تبریز: سالار
فرهنگ ناوو، واتای ناوی به‌کان (له کوردستان)	کردی	۱۳۸۲	سمکونه پرام (نيسماعيل نه‌یویی)	تهران: تابش فرهنگ
فرهنگ لغت آرام انگلیسی - کردی - فارسی	کردی	۱۳۸۴	امیر امینی	قائم‌شهر: آرام‌گستر
فرهنگ فارسی - کردی	کردی	۱۳۸۴	شکرالله بابان	سنندج: انتشارات کردستان
"فرهنگ کردی" = "زانیاریا کوردی"	کردی	۱۳۸۴	حسین فلاح‌پور	ارومیه: مانا طائب
فرهنگ فارسی - کردی	کردی	۱۳۸۵	ماجد مردوخ‌روحانی	سنندج: دانشگاه کردستان
فهره‌نگی ئوکس‌فوردی نوی: فهره نگیکی کوردی - ئینگلیزی به سورانی	کردی	۱۳۸۵	نوسینی سه‌لام ناوخوش؛ پیداچوونه‌وه‌ی محمد ههریری	تهران: جنگل
بدایع اللغة: فرهنگ کردی (نخستین لغت‌نامه کردی-فارسی در ایران)	کردی	۱۳۸۸	علی‌اکبر وقایع‌نگار کردستانی؛ به‌کوشش محمدرفیوف توکلی	تهران: توکلی
فرهنگ جیبی فارسی-کردی دانشگاه کردستان	کردی	۱۳۸۹	ماجد مردوخ‌روحانی	سنندج: دانشگاه کردستان
فهره‌نگی وشه گولینه کانی ناویه‌ر= فرهنگ گل‌واژه‌های آبی‌در	کردی	۱۳۸۹	موحسین رازی	تهران: آنا

عنوان	زبان	تاریخ	پدیدآور	ناشر
فرهنگ گروس: کردی - فارسی (گروسی-سورانی-فارسی)	کردی	۱۳۸۹	رضا سهرابی - جعفر سریش آبادی	تهران: سیروان
فرهنگ شفاهی میه‌خاس	کردی	۱۳۹۳	مسعود الماسی ^۱ فرشته نوروژی	ایلام: انتشارات زاگرو
فرهنگ انگلیسی-کردی-فارسی زبان	کردی	۱۳۹۴	عبداله عبداله‌زاده	مهاباد: حسینی اصل
فرهنگ اصطلاحات حقوق جزا (دوزبانه: فارسی-کردی)	کردی	۱۳۹۴	ابراهیم مرادی	مریوان: نه وین
فرهنگی ناهوورایی	کردی	۱۳۹۴	توفیق منیری	تهران: نشر احسان
فرهنگ چاردولی	کردی	۱۳۹۵	نادر غلامی	بوکان: زانکو
آموزش مقدماتی و لغت‌نامه زبان کردی	کردی	۱۳۹۷	ناصر جواهری	تهران: دانشگاه اطلاعات و امنیت ملی، موسسه چاپ و انتشارات
فرهنگ لغت علوی فارسی - کردی	کردی	۱۳۹۷	سیدفاخر علوی	ارومیه: حسینی اصل
آموزش مقدماتی و لغت‌نامه زبان کردی	کردی	۱۳۹۷	ناصر جواهری	تهران: دانشگاه اطلاعات و امنیت ملی، موسسه چاپ و انتشارات
فرهنگ آوایی - املائی زبان کردی - فارسی: شامل واژگان کردی کرمانجی، سورانی، کلهری.	کردی	۱۳۹۸	علی دارابیگی	کرمانشاه: انتشارات کرمانشاه
فرهنگ کردی پهلای	کردی	۱۳۹۹	حسین رئیسی	تهران: انتشارات مهرچرد
فرهنگ دهکرد	کردی	۱۳۹۹	بهرام قاسمی‌نژاددهکردی	تهران: آزادمهر
فرهنگ لغات، ضرب‌المثل‌ها و اصطلاحات عامیانه کردی کرمانجی	کردی	۱۴۰۰	جاوید رضایی سرملی	قزوین: پرک
کوردیکا (لغت‌نامه کردی - کردی - فارسی)	کردی	۱۴۰۱	آکو جلیلیان	ایلام: نشر باشور
واژه‌نامه ریشه‌شناسانه گویش کردی بدره ایلام همراه با توصیف صوتی آ	کردی ایلام	۱۴۰۱	غلامحسین کریمی دوستان	دانشگاه شیراز (پایان نامه)
فرهنگ تطبیقی گویش کردی ایلامی با زبان ایرانی میانه (پهلوی، اشکانی، پهلوی ساسانی) به انضمام تاریخ و زبان استان ایلام قبل از اسلام	کردی ایلامی	۱۴۰۱	علیرضا اسدی	ایلام: جوهر حیات

فرهنگ‌های گویشی ایران: تنوع و گستره (آتوسا رستم‌بیک تفرشی و مهدیه شیرج) ۲۸۹

عنوان	زبان	ق.ش. (ج.)	پدیدآور	ناشر
فرهنگ لغت منصوریان: ایلامی - فارسی	کردی ایلامی	۱۳۶۹	حبیب‌الله منصوریان	تهران: آسیا
فرهنگ لغت منصوریان: ایلامی - فارسی /	کردی ایلامی	۱۳۶۹	حبیب‌الله منصوریان	تهران: آسیا
فرهنگ تطبیقی گویش کردی ایلامی با زبان ایرانی میانه	کردی ایلامی	۱۳۹۰	علیرضا اسدی	ایلام: جوهر حیات
فرهنگ واژگان مهجور کردی ایلامی	کردی ایلامی	۱۳۹۷	علی حسین‌پور	ایلام: علی حسین پور
فرهنگ واژگان مهجور کردی ایلامی	کردی ایلامی	۱۳۹۷	علی حسین‌پور	ایلام: علی حسین پور
فرهنگ واژگان کردی ایلامی	کردی ایلامی	۱۳۶۱	رقیه درخشنده	ایلام: انتشارات زانا
فرهنگ واژگان گویش دهلرانی	کردی دهلران	۱۳۸۱	کرم علیرضایی	تهران: نشر شیداسب
واژه‌نامه ریشه شناسنامه گویش کردی کرمانجی شیروان خراسان همراه با توصیف صوتی آن	کردی کرمانجی	۱۳۸۱	احمدرضا حسن پورامیری گلپایان	دانشگاه شیراز (پایان نامه)
فرهنگ و لغت‌نامه کرمانجی همراه با نکته‌های ادبی تاریخی	کردی کرمانجی	۱۳۷۵	احمد عضدی، محسن عضدی	بجنورد: احمد عضدی
فرهنگ لغات کرمانجی	کردی کرمانجی	۱۳۹۴	محرم گنج‌بخش	مشهد: سخن گستر
فرهنگ زانیاری نا کوردی کورمانجی، سورانی، فارسی	کردی کرمانجی	۱۳۹۵	حسین فلاح‌پور	ارومیه: حسینی اص
فهره‌نگی کولکه‌زیرینه Kolkezerine کرمانجی - سورانی /	کردی کرمانجی	۱۴۰۰	رحمان جوان	سندج: نالای رووناک
فرهنگ کردی کرمانشاهی: کردی - فارسی	کردی کرمانشاهی	۱۳۷۵	علی اشرف درویشیان	تهران: نشر سهند
فرهنگ کردی کرمانشاهی: کردی - فارسی	کردی کرمانشاهی	۱۳۸۲	علی اشرف درویشیان	تهران: آنزان
فرهنگ لغات گویش کرمانشاهی	کردی کرمانشاهی	۱۳۷۸	خسرو حیدرزاده	کرمانشاه: خسرو حیدرزاده
واژه‌نامک گویش کرمانشاهی	کردی کرمانشاهی	۱۳۹۰	علی لیمویی	تهران: ورجاوند
گنجینه گویش‌های ایرانی (استان کرمانشاه): گویش‌های کلهری، گورانی...	کردی کرمانشاهی	۱۳۹۱	لیف محمدرئوف مرادی با همکاری آکو جلیلیان	تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی
فرهنگ مردم کرمانشاهان: مثل و اصطلاح کردی: کتاب ویژه	کردی کرمانشاهی	۱۳۹۶	غلامرضا بدری	کرمانشاه: دینور

عنوان	زبان	تاریخ (ق.ش.)	پدیدآور	ناشر
خوره ره‌لالت: فرهنگ گویش کردی کلهری کرمانشاهی کردی - فارسی شامل واژه‌های کلهری - لکی - اسلامی...	کردی کلهری	۱۳۸۰	کریم کریمپور؛ با مقدمه عبدالرضا رادفر «آرام»	کرمانشاه: صبح روشن
فرهنگ کلهر [کتاب]: فارسی - کردی	کردی کلهری	۱۳۹۵	کریم کریمپور	کرمانشاه: کریم کریمپور
پیشنان: واژه‌نامه گویش کلهری	کردی کلهری	۱۳۹۷	ولی رضایی	کرمانشاه: طاق بستان
فرهنگ تطبیقی لغات و اصطلاحات کرمان شمالی	کرمان	۱۳۸۳	رضا کردی، طیبه حبیبی	تهران: مرکز کرمان‌شناسی
فرهنگ واژگان و کنایات شهر بابک	کرمان	۱۳۸۴	زهرا حسینی موسی	کرمان: مرکز کرمان‌شناسی
فرهنگ واژگان و اصطلاحات شهداد (از توابع کرمان)	کرمان	۱۳۷۸	روح‌الله مظفری	کرمان: مرکز کرمان‌شناسی
فرهنگ واژگان جنوب کرمان	کرمان	۱۳۹۴	زمان صادقی	کرمان: انتشارات فرهنگ عامه
فرهنگ واژگان رودباری	کرمان	۱۴۰۰	زمان صادقی	کرمان: مرکز کرمان‌شناسی؛ انتشارات فرهنگ عامه؛ تهران: بنیاد ایران‌شناسی
نگین سبز کرمان (واژه‌نامه گویش رابربافت)	کرمان بافت	۱۳۸۲	ولی‌الله آئینه نگینی	کرمان: مرکز کرمان‌شناسی
فرهنگ گویش گوغر بافت	کرمان بافت	۱۳۷۵	اکبر نقوی	کرمان: مرکز کرمان‌شناسی
فرهنگ‌نامه بحرسمان	کرمان بحراسمانی	۱۳۹۸	علی‌اکبر رستمی‌سرلردی	تهران: سایه روشن
واژه‌نامه گویش بردسیر	کرمان بردسیر	۱۳۷۰	جواد برومندسعید	کرمان: مرکز کرمان‌شناسی
نامه سیرجان: (واژه‌ها و اصطلاحات لهجه سیرجانی)	کرمان سیرجانی	۱۳۸۰	محمود سربزیدی	تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی
گویش مردم سیرجان «مجموعه‌ی لغات و اصطلاحات و ضرب‌المثلها»	کرمان سیرجانی	۱۳۸۱	مهری مویید محسنی	کرمان: مرکز کرمان‌شناسی
فرهنگ لغات و اصطلاحات مردم کرمان	کرمانی	۱۳۷۰	ابوالقاسم پورحسینی	کرمان: مرکز کرمان‌شناسی
فرهنگ گویش کرمانی	کرمانی	۱۳۷۵	محمود صرافعی	تهران: سروش)

فرهنگ‌های گویشی ایران: تنوع و گستره (آتوسا رستم‌بیک تفرشی و مهدیه شیرج) ۲۹۱

عنوان	زبان	قلمرو	پدیدآور	ناشر
رایج‌ترین اصلاحات و گویشهای کرمان	کرمانی	۱۳۸۱	محمد انجم‌شعاع	کرمان: مرکز کرمانشناسی؛ شورای اسلامی شهر کرمان
فرهنگ واژه و زمان واژه‌های گویش زرتشتیان کرمان	کرمانی	۱۳۸۲	مهربان اشیدری	تهران: مهربان اشیدری
فرهنگ گرجی - فارسی	گرجی	۱۳۸۵	نوروز لاجپانی	اصفهان: سپاهان
فرهنگ گرجی‌ها	گرجی	۱۳۸۶	علی‌اکبر اوجاکه	ساری: ایده ایام
سفری به گرجستان: لغت‌نامه فارسی به گرجی	گرجی	۱۳۹۵	حمید ایرانی	تبریز: انتشارات پژوهش‌های دانشگاه
فرهنگ و لهجه فارسی گرجیان منطقه فریدن اصفهان	گرجی	۱۴۰۰	نسرین اصلانی	تهران: انتشارات مروارید
واژه‌نامه بوریسه	گرگان بوریسه	۱۳۸۷	ایرج افشار	تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی
فرهنگ واژگان کرمانج‌های گیلان	گیلان	۱۴۰۰	رامین جهان‌پوردوسالده	تهران: موسسه آموزشی تالیفی ارشدان
فرهنگ گیلکی	گیلکی	۱۳۳۲	منوچهر ستوده	انجمن ایران‌شناسی
فرهنگ لغات و اصطلاحات و ضرب‌المثل‌های گیلکی	گیلکی	۱۳۵۵	احمد مرعشی	تهران: وزارت فرهنگ و هنر، مرکز مردم‌شناسی ایران
فرهنگ گیل و دیلم فارسی به گیلکی	گیلکی	۱۳۶۶	محمود پاینده	تهران: امیرکبیر
فرهنگ مثلها و اصطلاحات گیل و دیلم	گیلکی	۱۳۸۴	محمود پاینده	تهران: صدا و سیما، جمهوری اسلامی ایران
واژه‌نامه گویش گیلکی: به‌انضمام اصطلاحات ...	گیلکی	۱۳۸۲	احمد مرعشی	رشت: طاعتی
وند واژه‌های گیلکی	گیلکی	۱۳۸۷	علی‌اکبر مرادیان‌گروسی	رشت: گیلهمرد
فرهنگ واژه‌های گیلکی با محوریت گویش‌های مرکزی و غرب گیلان	گیلکی	۱۳۸۸	جعفر بخش‌زاده محمودی	رشت: گیلکان
فرهنگ واژه‌های گیلکی با محوریت گویش‌های مرکزی و غرب گیلان	گیلکی	۱۳۸۷	جعفر بخش‌زاده محمودی	رشت: گیلکان
اصطلاحات و ضرب‌المثل‌ها (شرق گیلان)	گیلکی	۱۳۹۳	محمودولی مظفری	رشت: فرهنگ ایلیا
فرهنگ نام‌های جانوران و گیاهان گیلان گیلکی به فارسی فارسی گیلکی	گیلکی	۱۳۹۳	فرامرز کوچکی راد	رشت: حرف نو

۲۹۲ زبان‌شناسی، سال ۱۶، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۴

عنوان	زبان	ن. ژ.	پدیدآور	ناشر
فرهنگ خوجیر (فرهنگ واژگان گیلان زمین)	گیلکی	۱۳۹۴	مصطفی علی اکبری	رشت: کادوسان
ضرب‌المثل‌ها و اصطلاحات گیلکی	گیلکی	۱۳۹۴	ابراهیم فخرایی	رشت: فرهنگ ایلیا
فرهنگ رحیم آبادی	گیلکی	۱۳۹۱	داور رمضان‌نژاد اشکلک	رشت: فرهنگ ایلیا
فرهنگ گیلکی رانکوه	گیلکی	۱۳۹۱	رضی مظفری	رشت: فرهنگ ایلیا
فرهنگ واژگان گیلکی	گیلکی	۱۳۹۱	محمد بشرا	رشت: فرهنگ ایلیا
فرهنگ گیلکی تمیجانی	گیلکی	۱۴۰۲	حسن کریمی تمیجانی	رشت: فرهنگ ایلیا
فرهنگ لغت مختصر گیلکی	گیلکی	۱۴۰۲	برزو دل‌آور	بندرانزلی: سپید قلم
زبان گیلکی: (گویش لاهیجان) واژه‌نامه و پاره‌ای ویژگی‌های آوایی و ساختارهای	گیلکی	۱۳۹۲	نادر جهانگیری	رشت: فرهنگ ایلیا
فرهنگی گیلکی بوسار	گیلکی	۱۳۹۵	علی اکبر مرادیان گروسی	رشت: فرهنگ ایلیا
فرهنگ لری	لری	۱۳۴۳	حمید ایزدپناه	[تهران]: انجمن فرهنگ ایران باستان
گویش واژگان لری اشرینان	لری	۱۳۷۹	بهروز ذوالفقاری	تهران: فرهنگ‌ها
فرهنگ لغت و اصطلاحات لری	لری	۱۳۸۱	ابوالحسن حسینی بویراحمادی	یاسوج: فاطمیه
فرهنگ واژگان "لری و لکی	لری	۱۳۸۴	علیمردان عسکری‌عالم	خرم‌آباد: افلاک
فرهنگ زبان‌زدهای مشترک قوم لر	لری	۱۳۸۵	اردشیر صالح‌پور، زینت صالح‌پور	تهران: اردشیر صالح‌پور
واژه‌نامه‌ی لری: ریشه‌شناسی و دستور زبان فرهنگ لری	لری	۱۳۸۵	اکبر یاوریان	خرم‌آباد: افلاک
فرهنگ لغت لری	لری	۱۳۹۰	عزیزالله نادری	خرم‌آباد: سیفا

فرهنگ‌های گویشی ایران: تنوع و گستره (آتوسا رستم‌بیک تفرشی و مهدیه شیرج) ۲۹۳

عنوان	زبان	ردیف	پدیدآور	ناشر
فرهنگ گویش لری شامل گلگشتی کوتاه در جغرافیای مناطق لر نشین، نگاهی به تاریخ مناطق لر کوچک، نقد و بررسی اشعار دو تن از شاعرات بر جسته لر، نکات دستوری گویش لری و واژه‌نامه	لری	۱۳۰	محمد نظری	تهران: پازینه
فرهنگ گویش و متل‌های لری	لری	۱۳۱	کبری موسوی	تهران: مکعب
فرهنگ اصطلاحات لری	لری	۱۳۲	بهنام عزیزی	شیراز: همارا
فرهنگ گویش و متل‌های لری	لری	۱۳۳	کبری موسوی	تهران: مکعب
اصالت واژگان لری [کتاب]: ریشه‌یابی برخی از واژگان پرکاربرد لری	لری	۱۳۴	سید فیض‌الله افرازی‌زاده	اصفهان: بهتا پژوهش
فرهنگ واژگان گویش لری	لری	۱۳۵	اسحاق عیدی	خرم‌آباد: سیفا
فرهنگ کلمات و اصطلاحات لری (به فارسی)	لری	۱۳۶	سید جلیل انصاری	ممسنی: فریاد کویر
لغت‌نامه لری: فرهنگ مفصل بختیاری	لری	۱۳۷	فریدون خواجه	اصفهان: نشر دارخوین
فرهنگ لری: گونه‌ی بالاگریوه	لری	۱۳۸	محمد رضا نجفوند	تهران: موسسه بین‌المللی مطالعاتی نهج البلاغه
فرهنگ واژه‌ها و ضرب‌المثل‌های لری	لری	۱۳۹	الیاس کمالی‌رستم	ممسنی: فریاد کویر
فرهنگ امثال و حکم لری	لری	۱۴۰	حسین نصیری	تهران: انتشارات امین نگاه
فرهنگ‌نامه لری چویل: واژگان به همراه تلفظ، املا و معنی	لری	۱۴۱	سید باقر خرمی	اصفهان: فرهنگ مردم
فرهنگ واژگان بهمنی	لری	۱۴۲	فشین دهبانی‌پور	اهواز: پژوهندگان راه دانش
فرهنگ لغات لری	لری	۱۴۳	سید محمد رضا محمدی	اهواز: کتاب هرمز
نیشخند واژه‌ها «گویش الیگودرزی»	لری الیگودرزی	۱۴۴	پرویز لونی	تهران: آژان
امثال و اصطلاحات چهارمحال	لری بختیاری	۱۴۵	محمد فاضلی	اصفهان: نشر فرد

عنوان	زبان	تاریخ	پدیدآور	ناشر
واژه‌نامه زبان بختیاری	لری بختیاری	۱۳۷۵	ظهرباب مددی	اهواز: موسسه فرهنگی آیات
واژه‌نامه زبان بختیاری	لری بختیاری	۱۳۷۶	قباد آذرایین	جهان کتاب
فرهنگ تطبیقی گویش بختیاری	لری بختیاری	۱۳۸۰	محسن مرادی	پایان نامه دانشگاه دزفول
واژه‌نامه گویش بختیاری چهارلنگ	لری بختیاری	۱۳۸۱	رضا سرلک	تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی
فرهنگ بختیاری: متل‌ها، افسانه‌ها، مثل‌ها، بازی‌ها، لغات، آداب و رسوم	لری بختیاری	۱۳۸۸	عبدی محمد ارشادی	تهران: آرون
فرهنگ ماندگار: فرهنگ لغت بختیاری – فارسی	لری بختیاری	۱۳۹۱	خداداد شهبازی	اصفهان: گفتمان اندیشه معاصر
فرهنگ زبان بختیاری	لری بختیاری	۱۳۹۱	اصغر درویش‌زاده	اهواز: معتبر
واژه‌نامه‌ی زبان بختیاری	لری بختیاری	۱۳۹۲	ظهرباب مددی	اصفهان: ظهرباب مددی
واژه‌نامه (فرهنگ لغات) بختیاری (گویش چهارلنگی) منطقه جانکی خوزستان	لری بختیاری	۱۳۹۲	علی نجات‌ممبینی	اهواز: مه‌زیار
واژه‌نامه پاییکا [کتاب]: شامل دو هزار و چهارصد لغت مشترک بختیاری – انگلیسی همراه با ترجمه و تفسیر	لری بختیاری	۱۳۹۴	فریدون خواجه	اصفهان: نشر دارخوین
طبیعت ۱: براساس کتاب واژه‌نامه بختیاری	لری بختیاری	۱۳۹۵	کیانوش بتواز – رشید کیوانی	اهواز: خط تیره
طبیعت ۲: براساس کتاب واژه‌نامه بختیاری	لری بختیاری	۱۳۹۵	کیانوش بتواز – رشید کیوانی	اهواز: خط تیره
فرهنگ ضرب‌المثل‌های بختیاری	لری بختیاری	۱۳۹۵	عارف شریعتی	گرگان: انتشارات نوروزی
واژه‌نامه گویشی لری بختیاری مسجدسلیمان و شوشتری در استان خوزستان	لری بختیاری	۱۳۹۵	فروزنده زردشتی	تهران: راشدین
اشیا: براساس کتاب فرهنگ واژگان بختیاری	لری بختیاری	۱۳۹۶	کیانوش بتواز – رشید کیوانی	اهواز: خط تیره
پرندگان: براساس کتاب واژه‌نامه بختیاری	لری بختیاری	۱۳۹۶	کیانوش بتواز – رشید کیوانی	اهواز: خط تیره
حیوانات: براساس کتاب فرهنگ واژگان بختیاری	لری بختیاری	۱۳۹۶	کیانوش بتواز – رشید کیوانی	اهواز: خط تیره

فرهنگ‌های گویشی ایران: تنوع و گستره (آتوسا رستم‌بیک تفرشی و مهدیه شیرج) ۲۹۵

عنوان	زبان	ژانر	پدیدآور	ناشر
میوه‌ها: براساس کتاب واژه‌نامه بختیاری	لری بختیاری	۱۳۵۶	کیانوش بتواز- رشید کیوانی	اهواز: خط تیره
فرهنگ بختیاری	لری بختیاری	۱۳۹۷	عبدالعلی خسروی	تهران: یساولی
فرهنگ و گویش اردل بختیاری	لری بختیاری	۱۳۹۸	حسن آتش‌آب‌پرور	تهران: پازینه
فرهنگ لغت بختیاری، اصطلاحات و ضرب‌المثل‌ها	لری بختیاری	۱۴۰۰	لیلا جهان‌بخشی	تهران: موسسه آموزشی تالیفی ارشدان
فرهنگ تطبیقی واژگان لری و لکی	لری و لکی	۱۴۰۰	علیمردان عسکری‌عالم	خرم‌آباد: انتشارات شاپورخواست
فرهنگ لکی	لکی	۱۳۹۷	حمید ایزدپناه	[تهران]: موسسه فرهنگی جهانگیری
فرهنگ واژگان "لری و لکی"	لکی	۱۳۸۴	علیمردان عسکری‌عالم	خرم‌آباد: افلاک
فرهنگ کهن واژه‌های اصیل لکی	لکی	۱۳۸۹	محمد چراغیان	خرم‌آباد: سیفا
فرهنگ کیان فرهنگ و واژه‌نامه‌ی لکی	لکی	۱۳۹۰	کریم کیانی‌کولیوند	خرم‌آباد: سیفا
واژه‌نامه‌ی مرادی (لکی - فارسی)	لکی	۱۳۹۵	وحید مرادی‌سرکشتی	خرم‌آباد: نشر پراکنده
فرهنگ گویش محلی رامسری «دوسویه»	مازندرانی رامسری	۱۳۸۶	جلیل غدیری	تهران: راه ابریشم
واژه‌نامه طبری: متن نصاب طبری که در زمان محمد شاه قاجار بنظم در آمده	مازندرانی	۱۳۱۶	محمدصادق کیا	تهران: انجمن ایران‌نواح: چاپخانه بانک ملی ایران
فرهنگ مازندرانی: مثلها، ترانه‌ها، نکات دستوری، واژه‌نامه	مازندرانی	۱۳۵۶	اسمعیل مهجوری	ساری: کانون فرهنگ و هنر مازندران
واژه‌نامه مازندرانی	مازندرانی	۱۳۶۸	محمدباقر نجف‌زاده بارفروش	بلخ تهران: موسسه نشر
فرهنگ مثل‌های مازندرانی با برابر نهاده‌های ادبیات تمثیلی زبان فارسی	مازندرانی	۱۳۷۶	طیار یزدان پناه لموکی	تهران: فرزین: ماهنامه چیستا
واژه‌نامه بزرگ تبری	مازندرانی	۱۳۷۷	گروه پدیدآورندگان	تهران: بی‌نا
فرهنگ واژگان تبری با همانندهای مازندرانی، استاریادی، گیلی، قصرانی	مازندرانی	۱۳۸۱	جهانگیر نصری اشرفی	تهران: احیا کتاب
فرهنگ عوام آمل: واژه و لغات و ضرب‌المثل‌های مازندرانی	مازندرانی	۱۳۸۳	محمود ایاز	آمل: محمود ایاز

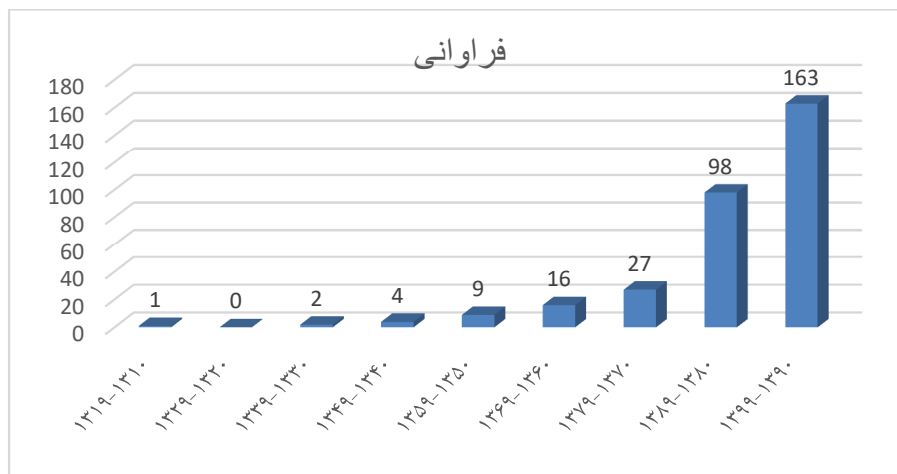
عنوان	زبان	ژ.ت. (ج.ت.)	پدیدآور	ناشر
فرهنگ واژگان مازندرانی	مازندرانی	۱۳۶۰	باجی گل شیرزاد کبریا، پری‌رخ عنایتی آهنگری	ساری: عصر ماندگار
فرهنگ ضرب‌المثل‌های مازندرانی: عصاره و بازتاب فرهنگ، اعتقادات و باورهای مردم مازندران با گویش‌های گوناگون مازندران	مازندرانی	۱۳۶۰	مصطفی انصاری	ساری: شلفین
فرهنگ نام‌های مازندرانی	مازندرانی	۱۳۶۱	حسین وندادی	ساری: شلفین
نصاب مازندرانی: نخستین واژه‌نامه‌ی کودکان و نوجوانان مازندرانی	مازندرانی	۱۳۶۱	امیر تیمور قاجار ساروی	تهران: رسانش نوین
گنجینه گویش‌های ایرانی استان مازندران	مازندرانی	۱۳۶۱	جعفر اکبرپور	تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی
فرهنگ واژگان مازندرانی و نداد	مازندرانی	۱۳۶۸	حسین وندادی	ساری: نشر هاوژین
فرهنگ لغات مازندرانی نمونه واژه‌ها و اصطلاحات تبری به جامانده در کبودکوه (سرخ‌گریه)	مازندرانی	۱۳۶۹	نورعلی منصوریان	گرگان: انتشارات نوروزی
فرهنگ کوچک طبری رستم‌دار (نور)	مازندرانی	۱۳۶۹	اردشیر آل‌علی	تهران: انتشارات مبنا
فرهنگ واژگان تبری پول: (فولادمحله)	مازندرانی	۱۴۰۰	سیدرضی موسوی فولادی	سمنان: انتشارات حبله‌رود
پیلامن (منظومه‌ای از لغات تبری به فارسی)	مازندرانی	۱۴۰۰	کیومرث فاضلی	نوشهر: ناستگ
فرهنگ‌نامه طبری	مازندرانی	۱۴۰۱	ابراهیم باقری‌جامخانه	نکا: جامخانه
فرهنگ عوام آمل	مازندرانی	۱۳۵۸	مهدی پرتوی آملی	وزارت فرهنگ و آموزش عالی
فرهنگ تطبیقی، ریشه‌شناختی گویش مازندرانی (روستای اروست)	مازندرانی	۱۳۹۶	مرضیه محمدی	پایان نامه دانشگاه شیراز
واژه‌نامه طبری: متن نصاب طبری ...	مازندرانی طبری	۱۳۳۹	محمدصادق کیا	انتشارات دانشگاه تهران
فرهنگ واژه‌ی چالیاک: گذری بر واژه‌های تبری ...	مازندرانی طبری	۱۳۹۶	علی رضوانی	تهران: نیاک
فرهنگ واژگان و گویش وفسی	وفسی	۱۳۹۴	نجات‌علی ادبجو، به همت محمود دارابی	اراک: پیام دیگر
بررسی گویش و فرهنگ واژگان بندر خمیر	هرمزگان بندر خمیر	۱۳۸۱	عبدالجلیل قتالی	شیراز: ایلاف

فرهنگ‌های گویشی ایران: تنوع و گستره (آتوسا رستم‌بیک تفرشی و مهدیه شیرج) ۲۹۷

عنوان	زبان	ژ.ت.	پدیدآور	ناشر
فین بندرعباس: به همراه واژه‌نامه گویش محلی	هرمزگان بندرعباس	۱۳۶۹	احمد سایبانی	بهمن
مثل‌ها، کنایات و اصطلاحات در گویش گوده‌ای	هرمزگان گوده‌ای	۱۳۹۱	محمد محمودی	مشهد: گل آفتاب
واژه نامه هورامی	هورامی	۱۳۹۷	محمدشریف یوسفی	تهران: نشر احسان
فرهنگ مردم بهاباد: واژه‌نامه گویش بهابادی و ...	یزد بهابادی	۱۳۸۲	علی رضوی بهابادی	یزد: انتشارات بهاباد
واژه‌نامه گویش بهدینان شهر یزد: فارسی به گویش همراه با مثال	یزد بهدینان	۱۳۸۶	کتایون مزدپور	تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
واژه‌نامه توصیفی معماری و حوزه‌های وابسته در گویش میبد	یزد میبد	۱۳۸۴	سعیده شجاع رضوی	تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور (پژوهشگاه)، پژوهشکده زبان و گویش
واژه‌نامه یزدی	یزدی	۱۳۶۹	ایرج افشار	تهران: ایرج افشار
واژه‌ها و گویش‌های یزدی	یزدی	۱۳۸۳	محمد حاتمی‌زاده	تهران: ما
فرهنگ واژه‌های یزدی پله‌های سنگی سراینده عبدالحسین جلالیان	یزدی	۱۳۹۱	میثم تجملیان	یزد: اندیشمندان یزد

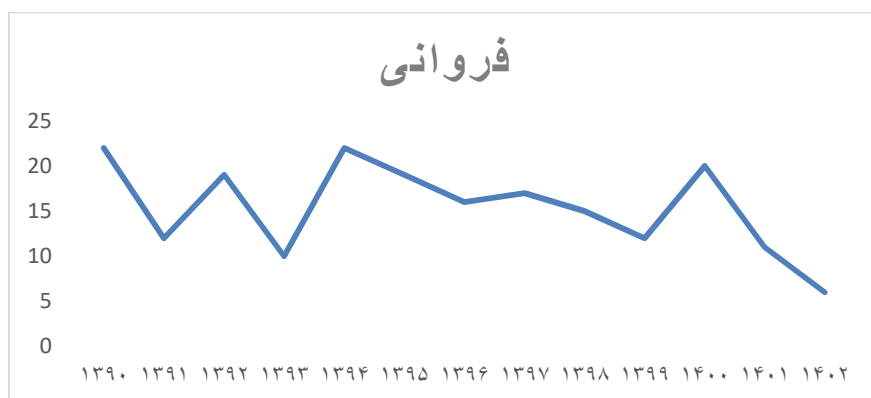
۱.۴ تحلیل مبتنی بر زمان

به منظور ارائه تصویری از وضعیت چاپ فرهنگ‌های گویشی معاصر در ایران، فراوانی چاپ فرهنگ‌ها بر اساس فهرست تهیه شده از کتابخانه ملی در دهه‌های مختلف بررسی و مقایسه شد. نتایج در نمودار ۱- فراوانی چاپ فرهنگ‌های گویشی در سده معاصر نمایش داده شده است.

نمودار ۱. فراوانی چاپ فرهنگ‌های گویشی در سده معاصر

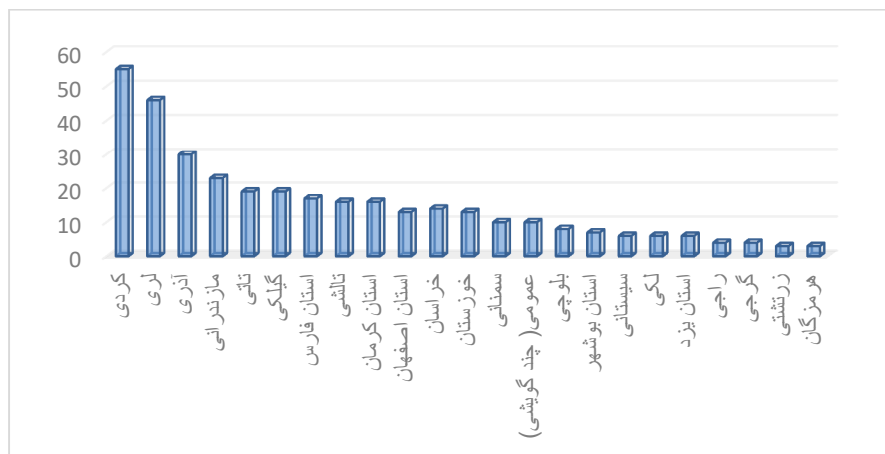
همانطور که مشاهده می‌شود، به‌طور کلی چاپ فرهنگ‌های گویشی از ۱۳۹۹ تا ۱۳۹۰ روند افزایشی داشته است. این روند در دهه ۱۳۸۰ یک جهش قابل ملاحظه را نشان می‌دهد و در دهه ۱۳۹۰ به بالاترین میزان رسیده است. اما بررسی وضعیت تدوین و چاپ فرهنگ‌های گویشی در دهه ۱۳۹۰ و دو سال ابتدایی ۱۴۰۰ که در نمودار ۲- نمایش داده شده است، می‌تواند تصویر دقیق‌تری از وضعیت فعلی فرهنگ‌های گویشی نشان دهد. همانطور که در نمودار مشهود است، در حایکه تعداد فرهنگ‌های گویشی در سال ۱۳۹۰، ۲۲ مورد و رد ۱۴۰۰ ۲۰ مورد بوده است، در ۱۴۰۱ به ۱۱ مورد تنزل یافته است.

نمودار ۲. فراوانی چاپ فرهنگ‌های گویشی در دوازده سال اخیر

۲.۴ تحلیل مبتنی بر منطقه جغرافیایی و گونه زبانی

به منظور به دست دادن تصویری از گونه‌های زبانی و مناطق جغرافیایی که بیش از دیگر گونه‌ها در قالب فرهنگ‌های گویشی توصیف شده‌اند، داده‌های گردآوری شده شامل نام فرهنگ‌ها، لغتنامه‌ها، واژه‌نامه‌ها و نصاب‌ها یا بر اساس زبان یا با توجه به منطقه جغرافیایی بفرست شدند. علت اینکه در مواردی از منطقه جغرافیایی برای برچسب‌دهی فرهنگ‌ها استفاده شد، از یکسو عنوان فرهنگ و از سوی دیگر تنوع مشاهده شده در بین گونه‌های زبانی در برخی از نقاط جغرافیایی است؛ این موارد به این شرحند: اصفهان (اردستانی، اصفهانی، انارکی، خوانساری، خوری، میمه‌ای، نائینی، نطنزی)؛ بوشهر (بردستانی، دشتستانی، بوشهری)؛ خراسان (بجنورد، بشرویه، تربت حیدریه، ترکی، فردوس، چهکن‌دوک، رادکان، سبزوار، قاین)؛ خوزستان (دزفولی، شوشتری، بهبهانی)؛ فارس (اردکان، جهرم، بیضا، خلاری، خونجی، دوانی، نی ریز، شیرازی)؛ کرمان (بافت، سیرجانی، بحراسمانی، کرمانی)؛ هرمزگان (بندر خمیر، بندر عباس، گوده‌ای)؛ یزد (بهابادی، بهدینان، میبد، یزدی). برخی از فرهنگ‌ها هم به عنوان فرهنگ عمومی گویشی نام‌گذاری شدند، مانند، فرهنگ توصیفی گونه‌های زبانی ایران. بر مبنای نتایج از برخی از گونه‌های زبانی تنها یک مورد فرهنگ مشاهده شده است، این گونه‌ها به این شرحند: براهویی، تهرونی، سرزه، سلماسی، غرب ایران، ایل عرب، قزوینی، قصرانی، قمی، گرگان بوربسه، هورامی، طالقانی. بررسی فراوانی فرهنگ‌های گویشی مبتنی بر زبان یا ناحیه جغرافیایی اطلاعات جالب توجهی را در مورد گونه‌های زبانی که توصیف‌های بیشتری از آنها در دست است و آنها که اقبال کمتری داشته‌اند، در اختیار قرار می‌دهد. نمودار ۳، تصویری از تنوع و گستره فرهنگ‌های گویشی نمایش می‌دهد. در این نمودار تنها مواردی ارائه شده‌اند که فروانی بالاتر از ۱ مورد داشته‌اند. همانطور که در نمودار مشهود است، کردی، لری و آذری بیشترین فرهنگ‌های گویشی را به خود اختصاص داده‌اند.

نمودار ۳. فراوانی فرهنگ‌های گویشی بر مبنای ناحیه جغرافیایی و زبان

۵. بحث و نتیجه‌گیری

در این پژوهش، پس از به دست دادن فهرستی از فرهنگ‌های گویشی معاصر که در بخش یافته‌ها ارائه شده است، تنوع فرهنگ‌ها با توجه به زبان و منطقه و نیز فراوانی فرهنگ‌های چاپ شده در دهه‌های مختلف با یکدیگر مقایسه شد. بر مبنای این فهرست، می‌توان ادعا کرد که تا کنون منابع غنی از اطلاعات و داده‌های گویشی در قالب فرهنگ‌های گویشی در یک سده اخیر گردآوری شده‌اند که نشان‌دهنده قدمت توجه به مطالعات گویشی در ایران است. تدوین و چاپ فرهنگ‌های گویشی طی دهه‌های مختلف یک سده اخیر روندی افزایشی داشته است و تعداد زیادی از گونه‌های زبانی در قالب فرهنگ‌ها توصیف شده‌اند. با وجود این، همه گونه‌های زبانی یا پراکندگی تنوع زبانی در همه مناطق ایران به یک اندازه مورد توجه قرار نگرفته‌اند. در حالیکه در گونه‌های زبانی چون کردی، آذری، گیلکی و مازندرانی تعدد فرهنگ‌های گویشی قابل توجه است، بسیاری از گونه‌های زبانی چون گونه‌های استان هرمزگان کمتر در قالب فرهنگ‌های گویشی مورد توجه بوده‌اند و در برخی از استان‌ها چون البرز، استان مرکزی و همدان تنوع زبانی منطقه مورد توجه قرار نگرفته است و تنها به یک گونه زبانی چون تاتی، یا راجی در استان مرکزی یا تاتی اشتهارد در استان البرز توجه شده است. در عین حال تنوع گویشی مشاهده شده رد برخی زبان‌ها جالب توجه است: به عنوان نمونه در فرهنگ‌هایی که با برجسب کردی در فهرست دیده می‌شوند، کردی (۳۱ مورد)، کردی ایلامی (۸ مورد)، کرمانجی (۵ مورد)، کرمانشاهی

فرهنگ‌های گویشی ایران: تنوع و گستره (آتوسا رستم‌بیک تفرشی و مهدیه شیرج) ۳۰۱

(۶ مورد)، کلهری (۳ مورد) و دهلران (۱ مورد). تنوع گونه‌های زبان لری شامل لری (۲۱ مورد)، بختیاری (۲۲ مورد) و الیگودرزی (۱ مورد) است. در استان اصفهان گونهٔ زبانی نائینی بیشترین تعداد فرهنگ را به خود اختصاص داده است. در استان بوشهر، بوشهری بیش از سایر گونه‌ها در قالب فرهنگ مستند شده است (۵ مورد). در استان خراسان، ترکی خراسان و قائنی بیشتر از گونه‌های دیگر مورد توجه بوده‌اند. در استان خوزستان بیشتر فرهنگ‌ها به دزفولی تعلق دارد. در استان فارس گونه‌های زبانی شیرازی و اردکانی بیش از سایر گونه‌ها به شکل فرهنگ مستندسازی شده‌اند. در میان گونه‌های مختلف کردی فرهنگ‌های ایلامی فراوانی بیشتری دارند. در استان کرمان، علاوه بر کرمانی گونه‌های سیرجانی و بافت بیشتر مورد توجه بوده‌اند. در میان فرهنگ‌های زبان لری، تعداد زیادی از فرهنگ‌ها گونهٔ بختیاری را مستند کرده‌اند. در استان یزد، بیشتر فرهنگ‌ها به گونه یزدی اختصاص دارد. در عنوان فرهنگ‌های آذری و مازندرانی تقسیم‌بندی مبتنی بر ناحیه جغرافیایی جلب توجه نمی‌کند و در بیشتر موارد تنها از واژه آذری و مازندرانی در عنوان استفاده شده است. در مورد زبان تاتی نکته قابل توجه تنوع جغرافیایی کاربرد این زبان است: تاتی لردبخش شاهرود، خلخال، تاتی رودبار، رستم آباد، رحمت آباد، شلرد، خورگام، خلخال، کرنقی، اشتهارد و وفس است.

در عین حال از میان انواع فرهنگ‌های گویشی، فرهنگ‌هایی که موضوع خاصی را مورد توجه قرار داده‌اند نیز دیده می‌شود، مانند فرهنگ‌هایی که برای کودکان تدوین شده‌اند: *نصاب مازندرانی: نخستین واژه‌نامه‌ی کودکان و نوجوانان مازندرانی*، *فرهنگ واژگان تصویری دو زبانه‌ی فارسی- تاتی برای کودکان*؛ فرهنگ‌هایی که به مباحث ریشه‌شناختی و زبان‌های باستانی توجه داشته‌اند: *فرهنگ واژه‌های تالشی معادل و هم‌ریشه با واژه‌های زبان‌های باستانی ایران واژه‌نامه ریشه‌شناسانه گویش کردی بدره ایلام همراه با توصیف صوتی*، *واژه‌نامه ریشه‌شناسانه گویش کردی کرمانجی شیروان خراسان همراه با توصیف صوتی آن*، *واژه‌نامه‌ی لری: ریشه‌شناسی و دستور زبان فرهنگ لری، اصالت واژگان لری: ریشه‌یابی برخی از واژگان پرکاربرد لری در زبان‌های باستانی ایران، فرهنگ تطبیقی، ریشه‌شناختی گویش مازندرانی (روستای اروست)*، *ریشه‌شناسی واژگان منتخب گویش بوشهری (برای سازمان تبلیغات اسلامی حوزه هنری استان بوشهر)*، *ریشه‌شناسی؛ فرهنگ‌هایی که ضرب‌المثل‌ها را در بر دارند از جمله فرهنگ جامع اصطلاحات و ضرب‌المثل‌های بلوچی (بلوچی بتل)، بلوچی: بتل (ضرب‌المثل‌های بلوچی) و فرهنگ*

اصطلاحات آن، فرهنگ جامع ضرب‌المثلها و زبانزدهای تاتی اشتهارد، فرهنگ فارسی جهرمی واژه‌ها، اصطلاحات، ضرب‌المثل‌ها، باورها و آیین‌ها، ضرب‌المثل‌ها، کنایات و اصطلاحات گویش قزوینی، فرهنگ لغات، ضرب‌المثل‌ها و اصطلاحات عامیانه کردی کرمانجی، گویش مردم سیرجان «مجموعه‌ی لغات و اصطلاحات و ضرب‌المثلها»، فرهنگ لغات و اصطلاحات و ضرب‌المثل‌های گیلکی، اصطلاحات و ضرب‌المثل‌ها (شرق گیلان)، ضرب‌المثل‌ها و اصطلاحات گیلکی، فرهنگ واژه‌ها و ضرب‌المثل‌های لری، فرهنگ ضرب‌المثل‌های بختیاری، فرهنگ لغت بختیاری، اصطلاحات و ضرب‌المثل‌ها، فرهنگ عوام آمل: واژه و لغات و ضرب‌المثل‌های مازندرانی، فرهنگ ضرب‌المثل‌های مازندرانی: عصاره و بازتاب فرهنگ، اعتقادات و باورهای مردم مازندران با گویش‌های گوناگون مازندران، فرهنگ جامع اصطلاحات و ضرب‌المثل‌های بلوچی (بلوچی بتل)، بلوچی: بتل (ضرب‌المثل‌های بلوچی) و فرهنگ اصطلاحات آن، فرهنگ جامع ضرب‌المثلها و زبانزدهای تاتی اشتهارد.

در پاسخ به پرسش‌های پژوهش و بررسی تدوین و چاپ فرهنگ‌ها بر مبنای زمان و نوع گویشی به این نتایج می‌توان اشاره کرد: بر مبنای نمودار ۱، تدوین و چاپ فرهنگ‌های گویشی از دهه اول ۱۳۰۰ تا ۱۳۹۹ به طور کلی روندی افزایشی داشته است و جهشی در تعداد این فرهنگ‌ها در دهه ۸۰ مشهود است به گونه‌ای که تعداد فرهنگ‌ها در مقایسه با دهه ۷۰ بیش از ۳ برابر شده است. بررسی نمودار فراوانی چاپ فرهنگ‌ها در ۱۲ سال اخیر (نمودار ۲) گویای آن است که بیشترین میزان چاپ در سال ۱۳۹۴ و بعد از آن ۱۴۰۰ بوده است. از ۱۳۹۴ تا ۱۳۹۹ به طور کلی با کاهش تعداد فرهنگ‌های گویشی مواجهیم. این کاهش در فراوانی فرهنگ‌ها در فاصله ۱۴۰۰ تا نیمه اول ۱۴۰۲ روند قابل ملاحظه‌ای داشته است که می‌تواند از تبعات مسائلی چون گران شدن کاغذ^۷، گران شدن کتاب و به طور کلی مشکلات اقتصادی ناشران در سال‌های اخیر باشد.^۸

بررسی تنوع و گستره فرهنگ‌های گویشی که در نمودار ۳ نمایش داده شده است، نشان می‌دهد که بیشترین تعداد فرهنگ‌ها، به زبان کردی با فراوانی ۵۵ و کمترین به گونه‌های زبانی استان هرمزگان با فراوانی ۳ مورد تعلق دارد. در مجموع ۱۵ درصد فرهنگ‌های نگارش شده به زبان کردی، ۱۳ درصد به لری، ۸ درصد به آذری، ۶ درصد به مازندرانی، ۵ درصد تاتی، ۵ درصد گیلکی و ۵ درصد هم گونه‌های زبانی استان فارسی اختصاص دارد. تالشی، گونه‌های زبانی استان کرمان، استان اصفهان، خراسان و خوزستان هر کدام تنها

فرهنگ‌های گویشی ایران: تنوع و گستره (آتوسا رستم‌بیک تفرشی و مهدیه شیرج) ۳۰۳

۴ درصد از فرهنگ‌ها را در بر گرفته‌اند. با توجه به وسعت خراسان بزرگ (سه استان خراسان شمالی، خراسان رضوی و خراسان جنوبی)، به نظر می‌رسد ظرفیت بالایی برای مطالعات گویشی و تدوین فرهنگ‌ها در این ناحیه وجود داشته باشد. همچنین، تنوع گویشی در استان‌هایی چون هرمزگان، مرکزی، اراک و همدان می‌تواند بیشتر مورد توجه قرار گیرد. در پایان لازم است به این نکته تأکید شود که پژوهش حاضر بر مبنای داده‌هایی که از جستجو در تارنمای کتابخانه ملی و یا جستجوهای کلی‌تر با موتورهای جستجوی عام چون گوگل به دست آمده است و ممکن است که نواقصی در فهرست به دست داده شده وجود داشته باشد؛ اما به نظر می‌رسد که فهرست به دست داده شده توانسته باشد تصویری از وضعیت تدوین و چاپ فرهنگ‌های گویشی به دست داده باشد.

پی‌نوشت‌ها

1. <https://www.worldatlas.com/articles/the-world-s-oldest-dictionaries.html>
۲. نگاه کنید به گشتاسب و حاجی پور (۱۳۹۷). فرهنگ / اویم / یوک. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
3. <https://peykaregan.ir/dataset>
4. <https://philtheo.motahari.ac.ir/fa/>
۵. نگاه کنید به تارنمای نسخ خطی کتابخانه ملی https://scripts.nlai.ir/result/Nq7_QUh3-%/
۶. لازم به ذکر است که این فهرست بر مبنای منابع ثبت شده در کتابخانه ملی تهیه شده است و احتمال دارد آثار دیگری نیز وجود داشته باشد که در آرشیو کتابخانه ملی ثبت نشده باشند.
7. <https://newspaper.hamshahrionline.ir/id/129881/1400-کاغذ-قیمت-سونامی>
8. <https://www.farsnews.ir/news/14011221000390-۲-افزایش-۴۰-در-سال-بازار-کتاب> هزار-میلیارد-تومانی-حجم-اقتصادی-با-وجود-

کتاب‌نامه

باطنی، محمدرضا (۱۳۵۴) مسائل زبان‌شناسی نوین: ده مقاله، تهران، انتشارات آگاه.
بدخشان، ا.، کریمی، ی.، و صلواتی، ش. (۱۳۹۵) *یجاد پیکره زبان کردی*. کردستان: دانشگاه کردستان
حسینی، ه.، ویسی، ه.، و محمدامینی، م. (۱۳۹۴). واژگان زبانی زبان گُردی سورانی. KSLexicon. مجموعه مقالات نخستین همایش ملی زبان‌شناسی پیکره‌ای. تهران: نشر نویسه پارسی.

دبیرمقدم، محمد (۱۳۸۷). «زبان، گونه و لهجه: کاربردهای بومی و جهانی»، *ادب‌پژوهی*، (۵)، صص ۹۱-۱۲۸.

دبیرمقدم، محمد (۱۳۹۲). *رده‌شناسی زبان‌های ایرانی (جلد اول)*. تهران: سمت.

صادقی، علی شرف (۱۳۴۹). «زبان فارسی و گونه‌های مختلف آن»، *فرهنگ و زندگی*، (۲)، ص ۶۶.

صادق‌قوا، جمیله؛ عبی اکبر‌قوا، طیبه؛ حسام خویی، حسن بن عبدالمومن (۱۳۸۹). *تحفه حسام* (قدیمی‌ترین لغتنامه منظوم فارسی به ترکی. تهران: تک درخت).

فلور، ویلم ام؛ نصیری، محمدرضا؛ جوادی، حسن؛ کالاجین، مصطفی؛ نصیری، عبدالجلیل (۱۳۹۴). *فرهنگ نصیری*. تهران: آیدین، کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.

کلباسی، ایران (۱۳۷۰). *فارسی/اصفهان*، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی (پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی).

کیا، صادق (۱۳۴۰). *راهنمای گردآوری گویش‌ها*، تهران: انتشارات اداره فرهنگ عامه.

کیا، صادق (۱۳۱۶). *واژه‌نامه طبری*. تهران: انجمن ایران‌واج: چاپخانه بانک ملی ایران.

کیا، صادق (۱۳۲۷). *واژه‌نامه طبری*. تهران: ایران کوده، دانشگاه تهران.

کیا، صادق (۱۳۳۹). *واژه‌نامه طبری*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

گشتاسب، فرزانه؛ حاجی‌پور، نادیا (۱۳۹۷). *فرهنگ/ویم/یوک*. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

محمودی بختیاری، بهروز (۱۳۸۷). «نصاب انگلیسی فرهادمیرزا معتمدالدوله»، *مجله آینه میراث*، ۶ (۲)، ۳۲۴. magiran.com/p551575

مدرسی، یحیی (۱۳۶۸). *درآمدی بر جامعه‌شناسی زبان*، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی (پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی).

ناتل خانلری، پرویز (۱۳۴۳). *زبان‌شناسی و زبان فارسی*، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.